

T Ü R K M E N AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

Hazırlayanlar
Necip Aygün AKKOYUNLU
Dr. Adil SEN

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU MAKALELER ANTOLOJISI

ISBN: 975-92721-7-2

Dizgi, Dizayn ve Baskı:

GRAFİKER Ltd.Şti.

Meşrutiyet Caddesi 26/14 Kızılay-ANKARA

Tel: 0.312. 417 63 93 - 417 42 61 • Fax: 0.312. 425 64 87

E-mail: grafikerltd@interaktif.gen.tr

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi

AKKOYUNLULAR*

Prof. Dr. Faruk SÜMER**

Akkoyunlular Devletini kurmuş olan hanedanın, bu hanedanın başında bulunduğu topluluğun (el-ulus) ve bu hanedanın kurduğu devletin adıdır.

Akkoyunlu hanedanı Bayındır, Bayındırlı (Bayındiriye) adı ile de anılır. Bu da hanedanın mensup bulunduğu Akkoyunlu Oymağının Oğuzlar'ın Bayındır Boyunun bir obası olması ile ilgilidir. Akkoyunlu hanedanı kendisini, Bayındır Boyuna ad verdiği sanılan ve Oğuz Han'ın torunu olduğuna inanılan Bayındır Han'ın nesli sayıyordu. Kendilerine Türkiye kaynaklarında "Bayındır Han Oğlanları", İran kaynaklarında "Bayındiriyye" denilmesinin sebebi budur. hanedanın Uzun Hasan Bey'den önce, Hamza Bey zamanında (1437-1444) Bayındır damgasını, paralara koydurmak sureti ile, resmen kullandığı görülür. Uzun Hasan Bey ve Halefleri zamanında Bayındır Boyunun damgası, yine devletin alâmeti olmak üzere, paralardan başka Akkoyunlu divanından çıkmış yazılara ve bayraklara koydurulup daha yaygın bir şekilde kullanılmıştır. II. Murad devrinde bazı Osmanlı paralarında Kayı damgasının görülmesi, Akkoyunlu tesirinden ileri gelmiş olmalıdır.

A. AKKOYUNLU ELİ

Akkoyunlu eli arasında doğrudan doğruya Akkoyunlu adını taşıyan bir oymak yoktur. Bu oymak çok önceleri parçalanıp hanedan mensuplarının maiyyet kuvvetlerini (arkadaş, yoldaş, nöker) teşkil etmiş olmalıdır. Ve kayinâmelerden anlaşıldığına göre başlıca veya en tanınmış Akkoyunlu elini meydana geti-

ren oymaklar şunlardır: Pürnek, Musullu, Koca Hacı, Hamza Hacı, Tabanlı (Dabanlı), Ahmedlü, İzzeddin Hacı, Haydarlu, Emirlu, Yurtçu. İşte Akkoyunlu Devletinin kuvvet kaynağını ve Akkoyunlu elinin asıl çekirdeğini teşkil eden oymaklar bunlardır. Bunlara Şeyhlü, Süleyman Hacı, Çavundur, Dodurga, Döğ, Karkın, Avşar, Beğdili gibi daha az ehemmiyetli olan oymaklar ilave edilebilir. Bu oymaklar el halinde yaşamakta olup yazın Erzincan-Erzurum arasında yaylamakta, kışın da Urfa, Mardin yörelerinde kışlamakta idiler. Bütün bu oymaklar içinde en kalabalık olanları ve dolayısıyla on mühim siyasi roller oynamış bulunanları Pürnekler ile Musullar'dır. Adları geçen oymakların Akkoyunlu elinin bel kemiğini teşkil ettiği ve Akkoyunlu devletinin iki güçlü dayanağı oldukları söylenebilir. Bu iki teşekkülün Safeviler devrinde de rollerini sürdürebilmeleri onların kalabalık ve aynı zamanda köklü ve tecrübeli idareci ailelere sahip olmalarından ileri gelmiştir. Akkoyunlu hanedan siyâsî başarılar kazandıkça bihassa Halep yahut Suriye Türkmenleri'nden ve Dulkadir elinden Akkoyunlu eline katılmalar olmuştur. Uzun Hasan Beg Kara Koyunlu Devletini yıkıp bu devletin topraklarını idaresi altına alınca Akkoyunlu elinden pek mühim bir topluluk İran'a gitti ve orada yer tuttu. Bu gidenler İran'da Türkmen veya kendi adlarını taşıyarak Safeviler devrinde ve hatta ondan sonraki zamanlarda varlıklarını sürdürdüler.

* Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, Şubat 86, Sayı 40.

** Tarih Profesörü

Milletler egemenliklerini geçici olarak da olsa verecekleri meclislere dahi lüzumundan fazla güvenmemelidir.

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

Doğu Anadolu'da kalanları da, eskiden beri yaptıkları gibi, toplu bir halde yaşamakta devam ettiler. Osmanlı resmî vesikalarında bunlar "Boz Ulus" adıyla anılır. Boz Ulus, üç koldan meydana gelmişti: asıl Akkoyunlu kolu, Haleb Türkmenleri ve Dulka-dırlı kolları. Boz Ulus da, bilhassa siyasî buhranlar dolayısıyla XVII. yüzyılın başlarında (1022/1607) Orta Anadolu'ya göç etti. Boz Ulus'un Diyârbekir bölgesinde pek az bir kısmı kaldı ki, vesikalarda buna Boz Ulus Mândesi (kalıntısı) adı verilir. Şunu da ehemmiyetle kayıt etmek yerinde olur ki, Akkoyunlu eli ile onun kalıntısı olan Boz Ulus'dan pek çok zümreler Doğu ve Güney Doğu Anadolu'daki şehir, kasaba ve köylerde yerleşmişler ve oradaki Türk Halkının pek mühim bir kısmını teşkil etmişlerdir.

B. SİYASİ TARİH

1- İlk Devirler: Moğol istilası üzerine Anadolu'ya pek çok Türkmen'in geldiğini biliyoruz. Akkoyunlular'ın da bu son gelenler arasında olmaları pek muhtemeldir. Onların Moğol hakimiyeti devrinde Diyârbekir vilayetinin Ergani (Erkanin) yöresinde oturdukları da söylenebilir. Fakat Erzurum'un harap bir şehir haline gelmesine sebebiyet verdikleri seyyah İbn Battuta tarafından söylenen iki Türkmen "tâife" sinin Kara ve Akkoyunlu'lar olduklarını düşünmek bile mümkün değildir. Çünkü adı geçen seyyah Anadolu'da dolaştığı eshada (1332-1333) Moğol siyâsî kudreti henüz devam etmekte idi. Erzurum'un ekser yerleri ve yörelerinin harap olması, İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır'un ölümünden sonra (736:1335) Moğollar'dan Çobanlı Şeyh Hasan (ölümü: Receb 747:Aralık 1343) ile Sutaylı Hacı Tuğal (ölümü: Muharrem 744: Haziran 1343) arasında 740 (1340) yılında başlayan yakıcı, yıkıcı, yok edici mücadele ile ilgili olabilir. İbn Battuta'nın "iki Türkmen tâifesi" dediği de¹. Çobanlılar ile Sutaylılar'dan başkaları olamaz. Esasen araştırmalarımız, İbn Battu-

ta'nın, sözlerinin aksine, Doğu Anadolu'yu ziyaret etmediği, buraya ait sonraki yıllar ile ilgili bilgileri işiterek yazdığını göstermiştir. Akkoyunlular'ın Kara Koyunlular gibi Moğol Uyrat Ali Padişah (b. bk.) ailesinin, Sutaylılar'ın veya Çobanlılar'ın hizmetlerinde bulduklarına dair delil ve işaretlere sahip değiliz. Bu sebeple Akkoyunlular'ın Moğol devrinde Artuklular'a bağlı kalarak yaşamış oldukları düşünülebilir. Ancak onların Sutaylılar'a tabi olmuş bulunmaları da imkânsız değildir.

Adı geçen aile yani Sutaylılar ile Çobanlılar arasında mücadelenin başladığı 740 (1340) yılında Trabzon Rum İmparatorluğu müverrihi Panaretos, imparatorluk topraklarına hücum eden Âmid (Diyârbakır) Türkleri'nin püskürttüklerini bildirir². Fakat ertesinin (1341) Temmuz'unda Trabzon topraklarında yeniden görünen Âmid Türkleri, Rumları yenerek onlardan bir çoğunu öldürmüşler, şehrin çevresini yakıp yıkmışlardı³. M.H. Yinanç, haklı olarak, Âmid Türkleri'nin Akkoyunlular olduğunu ifade etmiştir⁴. Bu esnada Akkoyunlular'ın başında Tur (Dur) Ali Beg'in bulunduğu anlaşılıyor. Akkoyunlular'ın resmî tarihi olan Kitâb-i Diyârbekriyye'de Tur Ali Bey'in babasının Pehlivan Bey, dedesinin de Ezdi Bey olduğu yazılır ise de⁵, bu haberlerin doğrulğundan şüphe etmek yerindedir. Bütün bunlara göre Akkoyunlular'ın, başları Tur Ali Bey'in idaresinde (1340) yılında tarih sahnesine çıktıkları söylenebilir. Moğollar birbirlerine ağır darbeler vurup siyâsî varlık ve kudretlerini yok olmaya doğru götürürlerken, Türkmen beyleri, mahalli emirler, yöre ve şehirlerin

¹ İbn Battuta, *Tuhfetü'n-nüzzâr*, Kahire, 1323, s. 225.

² Panaretos, *Chronique de Trébisonde*, Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, XX cild, ilâve, s. 483.

³ Panaretos, a.g.e., s. 486 ve ayrıca; W. Miller, *Trebizond, The Last Greek Empire*, London, 1926, s. 48-49, 51.

⁴ M.H. Yinanç, *Ak Koyunlular*, İA, I, s. 254.

⁵ N. Lugal - F. Sümer, *Kitab-i Diyârbekriyye*, TTK, Ankara, 1962, s. 64-65.

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

dirayetli valileri daha fazla serbestlik kazanıyorlardı. Böylece Akkoyunlu Tur Ali Bey, Bayburt hakimi Mahmûd Rikâbdar ve Erzincan hakimi Gıyâseddin Ahi Ayna Bey'le 1348 yılında bir ittifak vücuda getirip Trabzon'u muhasara altına aldılar ise de başarı gösteremediler⁶. Fakat müttefikler, İmparator III. Alexios'un gözünü korkutmuşlardı. Bu sebeple III. Alexios kız kardeşi Maria'yı Kutlu Bey'e vererek babası Tur Ali Bey ile dünürlük kurdu⁷. Bu sayede imparator hem Tur Ali Bey'in yapacağı yeni akınlardan, hem de onun himayesi ile diğerlerinin hücumlarından kurtulacağını umuyordu. Gerçekten Trabzon Rum hükümdarının bu ümidi boşa çıkmamış ve Alexios 762 (1360) yılına kadar bu taraftan her hangi bir hücumla maruz kalmamıştır. Hatta bu hareketinin başarılı bir netice verdiğini gören Alexios, diğer bir kız kardeşini 1358'de ordu bölgesinin Fatih ve hakimi Bayram Bey'in oğlu Hacı Emîr'e, üçüncü kız kardeşini de Niksar bölgesi hakimi Taceddin Bey'e verip, dünürlük yolu ile Türk beylerinin hücumlarından kurtulma siyasetini sürdürmüştür. Erzincan hakimi Ahi Ayna Bey, tarihî bir takvime göre⁸. 762 yılı Zilhicce ayının 14'ünde (15 Ekim 1361), Panaretos'a göre (s. 496) 1362'de Trabzon'u kuşatmıştır. Bu haber imparatorun dünürü Tur Ali Bey'in bu sıralarda veya biraz daha önce ölmüş bulunduğunu gösterebilir. Yani Ahi Ayna Bey, ölümü dolayısıyla Tur Ali Bey'in muhalefeti ile karşılaşmayacağı için Trabzon üzerine yürümüş olabilir. İmparator Alexios'un 1363'de yeni Akkoyunlu başbuğu Kutlu Bey'i ziyaret etmek istediği haberi de⁹ bunu teyid ediyor. Her halde Tur Ali Bey bu tarihlerde (762-763/1361-1362) ölmüş olmalıdır. M.H. Yinanç'ın da Tur Ali Bey'in ölümünün bu yıllarda olduğu görüşünü ifade ettiğini biliyoruz¹⁰. Kitâb-i Diyârbekiriyye'de Tur Ali Bey'e dair verilen bilgilerin¹¹ tarihî bir değeri yoktur. Ancak onun Mısır ve Suriye'nin hakimleri olan Memlüklerce yakından bilindiği anlaşılıyor. Memlük kay-

naklarında Kara Yülük Osman Bey'den söz edilirken dedesi olarak Tur Ali'nin gösterilmesi şüphesiz bu husus ile ilgilidir. Tur Ali Bey'in halefi Kutlu Bey zamanında (1362-1388) Anadolu'nun siyâsî tablosunda mühim gelişmeler oluyor, Türkmen hanedanları büyük başarılar elde ediyorlardı. Bu arada Kara Koyunlular başbuğları Bayram Hoca'nın idaresinde Musul'dan-Erzurum'a kadar olan yerlerde hakimiyetlerini kurmuşlar. Ahi Ayna Bey'in ölümü üzerine (8 Şaban 763/4 Haziran 1362) de Erzincan ve Bayburt Kara Hisar (Şebin) hakimi Pir Hüseyin Bey'in eline geçmişti. Panaretos 1365 yılında Kutlu Bey'in kayınbiraderi Alexios'un ziyaretine gelerek şehirde sekiz gün oturduğunu ve imparatorun da ertesi yıl Kutlu Bey'in ziyaretini iade edip birkaç gün onun yanında kaldığını bildirir¹². İmparator sonra dördüncü kız kardeşini de Kutlu Bey'in oğullarından Kara Yülük Osman Bey'e verdi¹³. Ebû Bekr-i Tihranî, Kutlu Bey'in Gürcistan'a sefer yapıp Ahıska şehrini aldığını ve bol ganimetle döndüğünü yazar ise de¹⁴, muhtelif sebepler yüzünden bu haberin doğru olduğundan şüphe edilebilir. 780 yılında (1378) Pîr Hüseyin Bey'in ölümü üzerine Erzincan ve Bayburt Mutahharten'in eline geçmişti. Bununla ilgili olarak Erena Devleti hükümdarı Alâeddin Ali Bey Erzincan'ı kuşatınca (781/1379) Kutlu Bey'in oğlu (herhalde Ahmed Bey) yardıma gelerek kendisine karşı Ali Bey tarafından gönderilen Kayseri valisi Cüneydî mağlup ve esir etmiş¹⁵ ve onun bu zaferi Ali Bey'in

⁶ Panaretos, a.g.e., s. 488; W. Miller, a.g.e., s. 54.

⁷ Panaretos, a.g.e., s. 491; W. Miller, a.g.e., s. 47-58.

⁸ Yayınlayan: O. Turan, T.T.K., Ankara, 1954, s. 80, 81.

⁹ Panaretos, a.g.e., 497.

¹⁰ M.H. Yinanç, *Ak Koyunlular*, a.g.e., s. 254.

¹¹ N. Lügâl - F. Sümer, *Kitâb-i Diyârbekiriyye*, a.g.e., s. 14, 15.

¹² Panaretos, a.g.e., s. 498.

¹³ W. Miller, a.g.e., s. 60, 61.

¹⁴ Ebû Bekr-i Tihranî, s. 13-14.

¹⁵ Aziz b. Erdeşîr Ester Abâdî; *Bezm ü rezm*, yay. K. Rifat, İstanbul, 1928, s. 163.

Halk, milli egemenliği benimsemeli ve memlekette tek egemen ve etkenin kendisinden ibaret olduğunu unutmamalıdır.

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

muhasarayı kaldırmasında âmil olmuştu. Eretne Devleti adamlarından Kadı Burhaneddin Ahmed bu hanedanın hakimiyetine son verip yerine kendisininkini koyduktan (782/1380) bir müddet sonra Kutlu Bey'in oğlu Ahmed Bey Sivas yörelerine hücum etmiş ve karşısına çıkan Burhaneddin'in kumandanlarından Yûsuf Çelebi'yi yenmiş ve Yusuf Çelebi de savaş meydanında kalmıştı¹⁶. Bu misaller Akkoyunlular'ın faaliyetlerini babası Kutlu Bey adına en büyük oğlu Ahmed Bey'in idare ettiğini gösteriyor. Aşağıda zikr edilecek hadiseyi de böyle izah etmekten başka bir çare yoktur. Anılan kaynak Ahmed Bey'i Türkler'in büyük başbuğlarından (En-Sanâdid-i Etrâk) biri olarak vasıflandırıyor. Kadı Burhaneddin 789 (1387) yılında Malatya'yı Memlûk emîri Mıntaş'tan tesellüm etmeye giderken Malatya yöresi sınırındaki Kalmaç veya Kulmaça eriştiğinde orada bulunan Ahmed Bey katına gelmiş affa mazhar olmuştu. Ahmed Bey kardeşlerini getirip Burhaneddin'in huzuruna çıkarmış ve onu sadık kalacağına inandırmak için, kardeşi Kara Yülük Osman'ı rehine olarak bırakmıştı¹⁷. Aynı kaynakta daha sonraki hadiseler esnasında, emirleri Kutlu Bey'in ölmesi sebebi ile Erzincan hakimi Mutahharten'in aralarındaki ittifâkı bozup Akkoyunlular'a saldırdığını ve mallarını yağmaladığını, Akkoyunlular'ında hazırlandıktan sonra Erzincan hakimini bozguna uğrattıkları anlaşılır¹⁸. Bunun üzerine Mutahharten Kara Koyunlular'ın başı Kara Mehmed'i yardıma çağırmış, her ikisi Akkoyunlular'ı, sığındıkları muhkem ve sarp bir kalede veya böyle bir yerde muhasara edip perişan bir duruma düşürmüşlerdir. Kaynakta bu tehlikeden kurtulan Ahmed ve kardeşi Hüseyin Bey'in Kadı Burhaneddin'e sığınmak zorunda kaldıkları bildirilir¹⁹. Bu savaşın ne zaman vuku bulduğu hakkında kuvvetli bir tahminde bile bulunmak güçtür. Dolayısıyla Kutlu Bey'in hangi yılda öldüğünü kesin bir şekilde söylemek mümkün olmuyor. Her iki hâdise için 790

(1388) yılı uygun bir tarih bir tarih gibi görünüyor. Bayburt'un Sınur köyünde bulunan mezarın ona ait olduğu söylenmektedir. Fakat bu mezarın onun torunu ve Pir Ali'nin oğullarından Bayburt hakimi Kutlu Bey'e ait olması bize göre çok daha muhtemeldir.

Ahmed Bey ve kardeşlerinden Hüseyin Bey, Kadı Burhaneddin'i öldürmek veya ona başka bir şekilde hiyanet etmek istemiş ise de başarı gösterememiştir. Kadı Burhaneddin Akkoyunlu Beyinin kötü niyetlerini açıkça yüzüne vurmuş fakat ona herhangi bir ceza verilmemişti²⁰. Bu ithamlar ne derecede doğrudur, şüphesiz kesin bir şey söylenemez. Çünkü biz Ahmed Bey'i, 797/1394 yılındaki Erzincan seferindeki Kadı Burhâneddin'in katına gelip askerleri ile ona yardım ettiğini görüyoruz. Hatta Kadı Burhaneddin, Erzincan'dan Bayburt'a kadar olan yerleri dirlik olarak Akkoyunlu beyine vermişti²¹. Kadı Burhaneddin Sivas'a döndükten sonra Ahmed Bey'in kardeşlerinden Osman Bey'in ağabeyine muhalefet edip ondan ayrıldığı, Kemah yöresinde yağmalar da bulunduğu ve adam öldürdüğü haberi geldi. Osman Bey'in üzerine yürüyen Kadı Burhaneddin, onu sadece Kemah yöresinden uzaklaştırmakla iktifa etti²². Fakat Osman Bey sonra Kadı Burhaneddin'in hizmetine girdi. Bu, mühim bir hadise idi. Çünkü bilindiği üzere, Kadı Burhaneddin'i öldüren Akkoyunlu Bey'i işte bu Kara Yülük Osman'dır.

Gerçekten, Kadı Burhaneddin isyan eden Kayseri valisi Şeyh Müeyyed'in üzerine yürüdüğü zaman mâiyetindeki emirler arasında Kara Yülük Osman Bey de vardı. Kadı Burhaneddin Kayseri'yi zapt edip

¹⁶ A.g.e., s. 292.

¹⁷ A.g.e., s. 347.

¹⁸ A.g.e., s. 369.

¹⁹ A.g.e., s. 370.

²⁰ A.g.e., s. 370, 371, 373, 374, 375, 376, 379, 381.

²¹ A.g.e., s. 476, 477.

²² A.g.e., s. 478.

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

şehrin valisi Şeyh Müeyyed'i öldürdü. Bu hadiseden sonra Kadı Burhaneddin 799 (1397) da, Kara Yülük Osman Bey'i Kara Hisar (Şark) yöresinde bir kale yapıp, hakimi Melik Ahmed'i sıkıştırarak kaleyi onun elinden almaya memur etti²³. Bunun sebebi Melik Ahmed'in Mutahharten'e bağlı emirlerden biri olması idi. Ertesi yıl Kadı Burhaneddin Kara Yülük Osman'ın üzerine yürümüş ise de, onun tarafından tutsak alınıp, Sivas surlarının önünde, hayatına son vermiştir (800/1398). Ebû Bekr-i Tihranî, savaşın Sivas ile Divriği arasında yapıldığını bildiriyor ki²⁴ kabul edilebilir. Aynı müellif, Kara Yülük'ün Kadı Burhaneddin'den ayrılmasının Şeyh Müeyyed'in öldürülmesi ile ilgili olmadığını söylüyor. Yani Osman Bey, Burhaneddin'in isteği üzerine, hayatına dokunulmayacağına söz verip Şeyh Müeyyed'i kaleden indirdiği halde, Kadı sözünde durmayıp, Şeyh Müeyyed'i öldürmüş ve Osman Bey de onun bu hareketine kızıp hizmetinden ayrılmıştır²⁵. Bu sözlerin doğruluğundan şüphe edilebilir. Çünkü Kadı Burhaneddin'in Kara Yülük'ü, bu hadiseden sonra Şebnî Kara Hisar yöresinde bir kale yapıp, Melik Ahmed'i sıkıştırmaya memur ettiği yukarıda görülmüştü. Bu sebeple Kadı Burhaneddin'in başka bir meseleden dolayı Kara Yülük'e kızıp, üzerine yürüdüğünü düşünmek yerindedir. Bu da Kara Yülük'ün Burhaneddin'in sözü edilen son emri yerine getirmemesi olabilir. Sivas'ı almaya gelen Osmanlı kuvvetlerine yenilen Akkoyunlu Bey'i Erzincan'a gelerek Mutahharten ile birleşmiş, onun vasıtasıyla Timur'un katına çıkmış ve Çağatay hükümdarının metbuluğunu kabul etmişti. Bununla ilgili olarak Kara Yülük, Timur'un Sivas kuşatmasına katılmış ve Suriye seferinde bulunmuştur. Timur bu sefer esnasında Osmanlılar'ın elinden aldığı Malatya'yı Kara Yülük'e vermiştir. Fakat Akkoyunlu beyinin buraya sahip olamadığı biliniyor. Buna karşılık, her halde isteği üzerine Timur, Suriye seferinden dönerken Âmid'i Akkoyunlu

beyine tevcih etmiş ve Kara Yülük de bu şehrin idaresini eline almıştır²⁶. Ebû Bekr-i Tihranî, Âmid'in, Haleb önündeki savaşta bahadırılık gösterdiği için, Kara Yülük'ün oğlu İbrahim Bey'e verildiğini söyler²⁷. Kara Yülük'ün Timur'un Ankara seferine katılmış olduğunu da biliyoruz. Bu sefere Kara Yülük'ün ağabeyleri Ahmed Bey ile Pir Ali Bey de katılmışlardı. Ancak oğulları Mehmed ve Pilten, Timur'un Anadolu'dan İran'a gönderdiği bir kısım ganimeti zorla ellerine geçirdiklerinden her ikisi de Timur tarafından hapsedildiler. Ahmed ve Pir Ali beylerden bir daha söz edilmediği için M. H. Yinanç'ın dediği gibi²⁸ Timur'un onları salıvermediği anlaşılıyor. Kara Yülük, ağabeylerinin oğulları tarafından babalarını Timur'a hapsedirmekle itham olunmuştur. Onlardan Ahmed Bey'in Palu'yu, Pir Ali Bey'in Kiği'yi ne zaman ellerine geçirdikleri bilinmiyor. Mamafih bu husus Kutlu Bey'in oğullarının şehirlere sahip olmadan siyâsî bir hakimiyet kurmanın ve hatta varlığı sürdürmenin mümkün olmadığını anladıklarını göstermesi bakımından da dikkate değer.

1- Akkoyunlu Devletinin Kuruluşu: Ankara seferinden dönen Kara Yülük, Âmid (Diyârbakır)'da yerleşip, hakimiyetini sağlamlaştırmaya ve genişletmeye çalıştı. Timur'un istilaları büyük devletlerin güçlerini kırmakla kalmamış onlarda saltanat mücadelelerine de yol açmıştı. Kara Koyunlu Kara Yûsuf Bey de Dimaşk (Şam)'ta mahpus idi. Timur'un dönüşünden az sonra dirayetli bir hükümdar olan Erzincan hakimi Mutahharten ölmüş ve yerini akrabasından zayıf şahsiyetli bir genç almıştı. Timur Anadolu'dan dönerken, Kemah ve Avnik gibi müs-

²³ A.g.e., s. 506-520.

²⁴ A.g.e., s. 534.

²⁵ N. Lügal - F. Sümer, a.g.e., s. 43-44.

²⁶ İbn Arabşah, 'Ac âibü'l-makdûr, Kahire, 1305, s. 118.

²⁷ A.g.e., s. 48.

²⁸ M.H. Yinanç, a.g.m., s. 258.

Toplumda en yüksek hürriyetin, en yüksek eşitlik ve adaletin sağlanması istikrarı ve korunması, ancak ve ancak tam ve kesin anlamı ile milli egemenliği sağlamış bulunması ile devamlılık kazanır. Bundan dolayı; hürriyetin de, eşitliğin de, adaletin de dayanak noktası milli egemenliktir.

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

tahkem ve strateji bakımlarından büyük ehemmiyet taşıyan yerlere doğrudan doğruya Çağataylar'dan valiler tayin etmişti. Durum Kara Yülük için müsaid idi. Yeğenleri arasında kendisine rakip olabilecek veya muhalefet edebilecek kuvvetli bir şahsiyet de yoktu. Ancak, Ferec'in dirayetsizliğinden faydalanaarak, Sultanlığını ilân eden Memlûk Emirlerinden Çekim Akkoyunlu Bey'i için büyük bir tehlike teşkil etti ise de, Kara Yülük bunu Âmid önünde yapılan muharebede mağlup ve katletmeye muvaffak oldu. Muharebede, Çekim'in müttefiki Mardin Hükümdarı Melik İsa da öldürülmüş, Kara Yülük de yiğitliği ile tanınmış genç oğlu İbrahim'i kaybetmişti (809/1407). Akkoyunlu beyinin Çekim'i yenmesi ve öldürmesi, mevkiini kuvvetlendirdi ve şöhretini artırdı. Bununla beraber, ülkesine dönmüş olan Kara Koyunlu Kara Yusuf, aynı yılda (809/1406) Timur'un torunu Ebû Bekr'e karşı parlak bir zafer kazanmış, ertesi yıl da yine onu yenerek Âzerbaycan'ı hakimiyeti altına almıştı. Kara Yülük 812 (1409) yılında Mardin'i kuşattı ise de, bu şehrin Kara Yusuf'un eline geçmesine ve Artuklu hanedanının sona ermesine sebep oldu. Ertesi yıl (813/1410) Erzincan'da Kara Yusuf'un ülkesine katıldı. Kara Yülük iki taraftan da Kara Koyunlular tarafından çevrilmiş bulunuyordu. Bereket versin Osman Bey daha önce davranarak berkitilmiş Kemah Kalesini Timur'un kumandanı Şemseddin'in elinden almıştı. 815 (1412) yılında Muş yazısından hareket eden Kara Yusuf, Mardin yolu ile Âmid önlerine gelip buranın ve Çermik'in ekinlerini hasara uğrattıktan ve Ergani'de karşısına çıkan Akkoyunlu Beyini yenip onu hisara kapanmaya mecbur bıraktıktan sonra ülkesine döndü. Bu, Kara Yülük'ün Mardin bölgesinde yaptığı tahribata karşı bir misilleme hareketi idi. Fakat Akkoyunlu Beyi uğradığı mağlubiyetlere rağmen, Kara Koyunlu hükümdarı karşısında asla yılgınlık göstermiyordu. Mamafih onu yalnız Çağatay Hükümdarı Şah Ruh değil,

aynı zamanda Memlûk Sultanı Şeyh de tutuyordu. Çünkü Akkoyunlu Beyi aradan gittiği takdirde Kara Yusuf'un kendisi için ne kadar büyük bir tehlike teşkil edeceğini Şeyh gayet iyi biliyordu. 820 (1417) yılında yine Kara Yülük'ün üzerine yürüyen Kara Yusuf, Akkoyunlu beyini yine bozguna uğratmış, Kara Koyunlu akıncıları Malatya yöresine kadar gelmişlerdi. Mamafih çok geçmeden barış yapılmıştı. Buna göre Akkoyunlu Beyi Mardin'in kuzey doğusundaki Savur kalesini Kara Koyunlu Hükümdarına teslim edecek, bunun karşılığında ondan para ve diğer şeyler alacaktı. Fakat bu barış ancak bir yıl sürdü. Kara Yülük, her halde Şah Ruh ve Şeyh'in teşvikleri ile Mardin'i yeniden kuşatmış ve çevresini de görülmemiş bir şekilde yağmalamış ve halkını kendi ülkesine göçürmüştü. Bunu haber alan Kara Yusuf yıldırım gibi yetişerek, Kara Yülük'i iki defa yenip, Haleb'e kaçmaya mecbur bırakmıştı (821/1418). Kara Yusuf bu sefer esnasında, Şeyh'in Kara Yülük'ü himâye etmesi yüzünden, Anteb ve Bire gibi Memlûklere ait yerleri de askerlerine korkunç bir şekilde yağmalamış ve gönderdiği bir mektup ile Şeyh'i tehdit etmekten de geri kalmamıştı²⁹. 823 (1420), mühim hadiselerin cereyan ettiği bir yıl olmuştur. Gerçekten bu yılın üçüncü ayında Memlûk Hükümdarı Şeyh, ata binemeyecek ve hatta bir yerden diğer bir yere gidemeyecek derecede hasta olduğu halde, Kara Yusuf ile savaşmak için emirlerine hazırlanmaları buyruğunu vermişti. Aynı yılda, Kara Yusuf'un Erzincan valisi Pir Ömer, Kemah üzerine yürümüş karşısına çıkan şehrin hakimi Kara Yülük'ün oğlu Yakub'u yenip, tutsak almış ise de şehri ele geçirememişti. Pir Ömer, Kara Yülük'ün muhtemel bir hücumuna karşı, hükümdarından yardım kuvveti istemiş ve istediği bu kuvvet Ala Dağ'a gelmişti. Pir Ömer'in bu kuv-

²⁹ F. Sümer, Karakoyunlular, T.T.K., 1967, s. 98-101.

Milli egemenlik öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar yok olur. Milletlerin esirliği üzerine kurulmuş müesseseler her tarafta yıkılmaya mahkûmdurlar.

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

vetle birleşmek için yola çıktığını öğrenen Kara Yülük, Tercan'da önünü kesmiş ve onu yenip tutsak almıştı (Receb 823/Temmuz 1420). Akkoyunlu beyi Tebriz'de mahpus bulunan oğlu Yakub'un kısas edileceği ihtimaline ehemmiyet vermeyerek, bir kaç gün sonra Pir Ömer'i ve akrabalarını öldürttü. Kara Yusuf, sadık, cesur ve dirayetli emîri Pir Ömer'in öldürülmesine pek üzülmüş olmakla beraber, Yakub Bey'e bir şey yapmadı. Erzincan'a oğullarından Ebû Sa'f'd'i gönderdi. Aynı yılın Zilkade ayında (Kasım 1420) Şahrulu karşılamaya giden Kara Yusuf'un Ucan'da vefat etmesi, sadece Çağatayları değil, Akkoyunluları ve Memlûklülere de çok sevindirdi. Kara Yülük bundan faydalanarak Mardin'i almak istedi ise de, Kara Yûsuf'un oğlu Iskender'i karşısında buldu. Sincar'ın kuzey batısında, Şeyh kendi mevkiinde yapılan savaşta (8 Rebiyülâhir, 824/Mart 1421) Kara Yülük fena halde bozuldu ve savaş meydanından uzaklaştı. Bir kaç ay sonra Van gölü çevresine gelmiş olan Şah Ruh'u, Kara Yusuf'un oğulları ile muharebe etmeye teşvik edenlerin başında kendisi vardı. Eleşkird ovasında vuku bulan savaşta (Receb 824/Temmuz 1421) oğulları ve diğer yakınları ile Çağatay Ordusunun sol kolunda yer almış ve Kara Koyunlular'dan Sa'dlu Mihmad Bey ile oğlu Pîr Gayb onun tarafından tutsak edilmişti. Bu savaştan sonra Akkoyunlu beyinin en büyük başarısı Erzincan'ı Mutahharten'in torunu Yar Ali'den almasıdır. Urfa'yı ise daha önceleri Döğer Yağmur Bey'in elinden alıp yeğenlerinden çok sevdiği Nûr Ali Bey'e vermişti. Bundan başka Bayburt'u yine yeğenlerinden Kutlu Bey'e, Aşağı ve Yukarı Tercan'ı onun kardeşi Musâ'ya, Kara Hisarı da oğlu Kemah hakimi Yakub Bey'e tefviz ettiğini biliyoruz. Akkoyunlu Bey'i çok geçmeden de Harput'u, uzun bir kuşatmadan sonra, Dulkadirîliler'in elinden aldı ve burayı da, oğullarından Ali Bey'e verdi. Memlûk Sultanı Bars Bay'ın 832 (1429) yılında Haleb nâibi Tâgrı Birmiş

kumandasındaki bir orduyu Ruha (Urfa) üzerine göndermesi, bu husus ile ilgili idi. Memlûk askerleri Ruha'yı korkunç bir şekilde yağmalamış, kadınlara, kızlara, genç çocuklara tecavüzde bulunmuşlar ve çok adam da öldürmüşlerdi. Şehri müdafaaya çalışan Kara Yülük'ün oğullarından Habil'de tutsak alınıp, Kahire'ye götürülmüştü. Hâbil, Kahire'de 833 (1430) yılında taundan öldü. Osman Bey oğlunun ölümünden duyduğu üzüntü ile de, yeniden Memlûk topraklarında yağma akınları yaptırmaya başladı. Bunların da gösterdiği gibi, Akkoyunlu Beyi Memlûk Sultanı Bars Bay'dan çekinmiyordu. Hatta Kara Yülük'ün, Memlûk sultanına aynı, hil'at, kuyruğu çatalı bir koyun gönderip tahkir ettiği bile söylenir. Bu husus ne olursa olsun, Akkoyunlu beyine karşı bir sefer yapmanın kaçınılmaz olduğunu anlayan Memlûk Sultanı, kalabalık bir ordu ile harekete geçti. Kara Yülük, Âmid'de kuvvetli bir müdafaaya kuvveti bıraktıktan sonra askerinin geri kalan kısmı ile Ergani'de durdu. Böylece Bars Bay'ı iki cephede savaşmaya mecbur bıraktı. Âmid'i kuşatan Memlûk askerleri gerek şehrin surlarının metânetinden, gerek başka sebeplerden isteksizce savaşıyorlardı. Diğer taraftan Memlûkler Ergani'den Kara Yülük'ün gönderdiği Türkmen akıncı kuvvetleri tarafından da taciz ediliyorlardı. Hatta bu kuvvetler kendilerini takibe kalkışan bir Memlûk müfrezesini yendikleri gibi, Bars Bay'a yardıma gelen Hısn Keyfa Hükümdarı El-Eşref'i, askerleri ile birlikte tutsak almışlardı. Bu başarılarla rağmen Kara Yülük Osman Bey, Sultandan, metbuluğunu tanımak üzere barış istedi. Bars Bay'da onun teklifini memnuniyetle ve derhal kabul etti. Çünkü böylece giriştiği sefer başarısızlık ile sona ermiş sayılmayacak idi. Varılan andlaşmaya göre Kara Yülük, Bars Bay'ın adını hutbede okutacak, kestirdiği paralara koyduracak, Hısn Keyfa Eyyübü Devleti'nin toprak bütünlüğüne riayet edecekti. Fakat başta bizzat Sultan olmak üzere, hiç kimse Akkoyunlu

Milletimiz hiç kimsenin iznine gerek görmeden ve müsaade etmeyenlere karşı isyan ederek milli egemenliğini almış ve böylece kullanmıştır.

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

beyinin bu şartları yerine getireceğini inanmıyordu. Hatta Bars Bay geri dönerken Kara Yülük'ün bir bas-kınından kaygılanıp geceyi Urfa surlarının içinde ge-çirmişti (834/1431). Bars Bay'ın bir milyon altına mal olan bu seferi, Memlük kaynaklarının ifade et-tikleri gibi tam bir fiyasko ile neticelenmişti. Akko-yunlu beyi barış şartlarına riayet etmediği gibi, yağ-ma akınlarını da yeniden sürdürmeye başlamıştı. Esasen Kara Yülük barış müzakereleri yapılırken Ça-ğatay asıllı genç memlükleri göstererek, "içinizde as-kerliğe yarar sadece bunlardır" diyerek onlara (yani Çerkes memlüklerine) değer vermediğini açıkça ifa-de etmişti³⁰. Osman Bey ertesini yıl (935/1432) Mardin şehrini, Kara Koyunlu valisi Nasıreddin'den aldı ki, bu onun en büyük başarılarından biridir.

Şirvanşah Halilullah, Kara Koyunlu Hükümdarı İskender'in Şirvan'a yürüyüp ülkesini yağmalaması üzerine, metbuu Çağatay hükümdarı Şahrüh'dan ol-duğu gibi Kara Yülük Osman Bey'den de yardıma gelmesini rica etmişti. Bunun üzerine Osman Bey te-reddüt etmeden harekete geçip, Erzurum'u kuşattı. Şehrin Kara Koyunlu valisi Duharlu Ahmed Bey şid-detli bir müdahale gösterdi ise de, sonunda şehri Ka-ra Yülük'e teslim etti (838/1434). Osman Bey şehrin idaresini oğullarından Şeyh Hasan'a verdi ve bu ba-şarısını Şahrüh'a bildirdi. Şahrüh üçüncü defa Âzer-baycan'a yürüdü. O bu defa Kara Yusuf Bey'in oğul-larından Cihân Şah'ı İskender'e karşı desteklemeye karar vermişti. Fazla olarak, Kara Yusuf Bey'in diğer oğlu Bağdad Hakimi İsfahan Mirza da, kendisini metbu tanıdığını bildirmişti. Bu durum karşısında Şahrüh'a mukavemet edemeyeceğini gören İske-nder, Tebriz'den ayrılarak Erzurum'a doğru kaçtı. Âzerbaycan'a gelen Şahrüh, oğlu Cuki Mirza'yı İs-kender'i yakalamaya memur ettiği gibi, Kara Yülük Osman'da onun yolunu kesmesini istedi. Kara Ko-yunlu hükümdarı Erzurum'a eriştiği zaman Akko-

yunlu Beyinin kendisini Erzurum'un kuzey batısın-daki Karaz denilen eski Erzurum da beklediğini gör-dü. Burada askerinin çokluğuna rağmen yapılan şid-detli bir savaşta Kara Yülük, İskender'e mağlup oldu (safer 839/Ağustos 1435). İbn Tağrı Birdi Osman Bey'in Erzurum'a girmek isterken, surların kenarın-daki hendeğe düştüğünü ve bu yüzden boynu kırıla-rak öldüğünü bildirir³¹. Ebû Bekr-i Tihriânî Osman Bey'in bu esnada seksen yaşında olduğunu söyler³². Bu yaşta bir insanın vuruşmalara bizzat katılmış ol-ması dikkate değer. Aynı müverrih, Osman Bey'in üç yüz kadar savaşa katılmış olduğunu kaydeder ki, bunun da doğruluğuna inanılabilir. Verilmiş olan şu bilgiler Kara Yülük Osman Bey'in pek cesur, yılmaz bir savaşçı, askerlik san'atını iyi bilen bir kumandan, siyasî zekâ sahibi yani dirayetli bir bey olduğunu açıkça gösteriyor. İşte bu meziyetleri ile Osman Bey Erzurum'dan Kemah ve Harput'a, Erzincan'dan Mar-din'e kadar olan yerde Akkoyunlu beyliğini kurmuş-tu; Osmanlılar ile münasebeti daima dostluk içinde geçmiştir. Bununla beraber onun yaylaya çıkıp inmesi Osmanlı valilerince dikkatle takip olunuyordu. Kara Yülük Selçuklular'dan geldiğini söylüyor ki bu, kendi-sinde millî bir şuurun var olduğunu gösterir. Onun baş hatununun Selçuk adını taşıdığını bildiğimiz gibi, yeğenlerinden birine de Kılıç Arslan denilmekte idi.

Osman Bey hayatta iken, oğulları ve yeğenlerin-den her biri bir yörenin hakimleri idiler. En büyük oğlu Yakub Bey, Kemah ve Kara Hisar, onun öz kar-deşi Ali Bey Harput, Hamza Mardin, Mehmed Çe-mişkezek, Şeyh Hasan Erzurum, yeğeni Ahmed Bey oğlu Kılıç Arslan Palu, yine yeğenlerinden Pir Ali oğ-lu Pilten Kiği, onun kardeşleri Kutlu Bayburt, Musâ

³⁰ Bu sefer hakkında en değerli bilgi ve tafsilât İbn Tağrı Birdi'nin eserlerindedir. *Meselâ en-Nücûmuz-Zâhire*, yay. W. Popper, Bekey, 1932, VI. s. 691-712.

³¹ *Havâdisu'd-duhûr*, s. 740-741.

³² *A.g.e.*, s. 113.

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

Tercan'ı idare etmekte idiler. Ebû Bekr-i Tihrani'ye göre Osman Bey oğullarından Ali Bey'i veliahd tayin etmiştir. Ali Bey, babasının yerine geçti ise de, yalnız amca oğulları Kılıç Arslan, Kutlu ve diğerleri değil, bizzat kardeşleri Hamza, Mehmed Beyler de onu muhalefet ettiler. Kılıç Arslan Bey Kara Koyunlu İskender'in yardımı ile beyliğin başına geçmek istedi ise de, başarı gösteremedi. Buna karşılık Mardin hakimi Hamza Âmid'i (Diyarbakır) de eline geçirdikten sonra bir çok Akkoyunlu şehzadesi tarafından "Ulu Bey" olarak tanındı. Veliahd Ali Bey'e gelince, o iki oğlunu (Hüseyin ve Cihangir) kurtarmak için, Harput'u Memlûk Sultanı Bars Bay'ın adamlarına teslim ettikten sonra, Kemah - Erzincan - Kara Hisar hakimi ağabeyi Yakub'un yanına gitmiş, Mısır'dan gelen iki oğlu ile Âmid'de bulunan 11 yaşındaki diğer oğlu Uzun Hasan Bey orada kendisine katılmışlardı. Yakub Bey iyi kalpli bir insan olmakla beraber oğlu Cafer'e bile söz geçiremeyecek derecede dirayetten mahrum bir şahsiyet idi. Bu yüzden Âmid'i ele geçirmiş olan Hamza Bey'e karşı bir şey yapamadı. Yurtsuz bir durumda kalmış olan Ali Bey, en küçük oğlu Üveys ile Osmanlı Hükümdarı II. Murad'a sığındı. Diğer üç oğlu Bars Bay'dan yardım kuvveti almak üzere Mısır'a yollandılar. Fakat onlardan yalnız Cihangir Mısır'a gitti, diğerleri onu Hısn Mansur (Adıyaman) da beklediler. Bars Bay bu esnada Cihanşah tarafından kuşatılmış olan İskender'i kurtarmak için bir ordu hazırlamıştı. Cihangir, Tağrı Birmiş kumandasında bulunan bu ordu ile Erzincan'a gitti. Erzincan'ı alan Memlûkler doğuya doğru hareket edecekleri esnada Bars Bay'ın ölüm haberi eriştiği için (Zilhicce 841/Haziran 1438) geri döndüler. Hamza Bey, Erzincan'ı Yakub Bey'in oğlu Cafer ve Cihangir'in elinden almak istedi ise de, muvaffak olamadı. Ancak Cafer Bey de dirayetsiz bir insan olduğundan, Hamza Bey'e karşı vücuda getirilen ittifak bozuldu. Osmanlı Hükümdarı II. Murad İskilib'i

dirlik olarak Ali Bey'e vermişti. Fakat Ali Bey orada fazla kalmayarak Erzincan taraflarında bulunan oğullarının yanına geldi ise de, dirayetsizliği yüzünden bu defa da Memlûk ülkesine gitti. Oğullarından Cihangir, Halep valisi Türkmen Tağrı Birmiş'in hizmetine girdi; en küçük oğlu Hasan Bey ise, Kemah'ta amcası Yakub Bey'in yanında kaldı. Müverrih Ebû Bekr-i Tihranî, bu sırada oniki veya onüç yaşında bulunan Hasan Bey'in sırtında mavi renkli bezden tek bir elbise ile bir kepenek ve bir de atı bulduğunu, yem temininde güçlük çektiği için ekseriyetle yaya gidip geldiğini söyleyerek, onun yoksulluk içinde yaşadığını bildirir³³.

Mamafih, amcası Kemah hakimi olan bir şehzadenin, anlatıldığı şekilde bir yoksulluk içinde bulunduğunu kabul etmek güçtür. Az sonra Hasan Bey ağabeyinin isteği üzerine Haleb'e geldi ve birlikte Kahire'ye gidip, Sultan Çakmak'ın katına çıktılar. Çakmak onlara, Hil'atler giydirip, 300 altın verdi ve Urfa'yı da Cihangir Mirza'ya ikta ederek, onu Hamza ile savaşmaya memur etti. Hamza Bey'e gelince, o Kara Yülük Osman Bey'in onüç oğlu arasında en dirayetlisi idi. Bu bey Mardin'i geri almak için mühim bir kuvvetle üzerine yürüyen Bağdad hakimi Kara Koyunlu İsfahan Mirza'yı 840 (1437) da ağır bir mağlubiyete uğratmış ve bu mühim zafer, mevkiini kuvvetlendirmişti. Sonra Yakub Bey'in idaresi altına geçmiş bulunan Erzincan'ı da eline geçirdi. Urfa'ya yerleşmiş bulunan Cihangir Mirza'dan şehri almak istedi ise de, başarı gösteremedi. Cihangir Mirza'nın baş yardımcısı Birecük (Birecik)'ü idare eden Uzun Hasan Bey'di ki, müverrihine göre o zaman yaşı 14 idi. Mamafih çok geçmeden barış yapıldı ve Cihangir'e Hamza Bey'in biricik kızının verilmesi kararlaştırıldı. Bu arada Uzun Hasan Bey, Cihangir Mirza'nın idaresine geçmiş olan meşhur Ca'ber kalesini göçe-

³³ A.g.e., s. 152.

*Türk milleti yeni bir iman ve kesin bir milli azim ile yeni bir devlet kurmuştur.
Bu devletin dayandığı esaslar "Tam Bağımsızlık" ve "Kayıtsız şartsız Milli Egemenlik"ten
ibarettir. Millet bu egemenlikten en küçük bir parçasını bile feda edemeyecektir.*

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SIYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

be Arablar'dan korumak için, kızgın güneş altında onlar ile günlerce savaşmıştı. Şehzadelerin babaları Ali Bey'e gelince, o Suriye'de Şeyzer şehrinde yaşıyordu; Kara Yülük'ün en aciz oğullarından biri olan Ali Bey, burada 847 veya 848 başlarında (1444) vefat etti. Erzincan'da hastalanmış olan Hamza Mirza'da çok geçmeden Âmid'de öldü (Receb 848/Ekim 1444). Şimdiki bilgilerimize göre Akkoyunlular'dan ilk para kestiren de Hamza Bey'dir. Bayındır Boyunun damgasının da bulunduğu paralarda Hamza Bey "es-Sultanu'l-âdil Hamza Bahadır" şeklinde anılır³⁴.

Hamza Bey'in oğlu yoktu. Hamza Bey'in nökerleri yani silah arkadaşlarından bir kısmı Cihangir Mirza'nın, bir kısmı da onun amcası ve Hamza Bey'in Erzincan valisi Şeyh Hasan'ın, beyliğin başına geçirilmesini istediler. Cihangir Mirza daha erken geldiği için, Mahza Bey'in yerini aldı. Şeyh Hasan da Erzincan'a geri dönmek zorunda kaldı. Uzun Hasan Bey'e gelince, o da Ca'ber'den ağabeyinin yanına, Âmid'e geldi. Fakat çok geçmeden Urbân'ın Ca'ber üzerine yürüdüğü haberi geldi. 400 atlı ile Ca'ber'e giden Hasan Bey, Urban'ı yenip, pek çok deve ele geçirdi. Öyle ki, bir elma getirene iki deve veriyordu. Bu haber, o devirde elmanın nedretini, elde edilen devenin de kesretini göstermesi bakımından, kayda şâyândır. Ca'ber'in tamamıyla Urbân'ın eline geçmesi Türkmenler'in oradan uzaklaşmaları, Hasan Bey'in orayı terk etmesinden az bir zaman sonra olmalıdır. Cihangir ata yurdu olan Ergani'yi Hasan Bey'e verdi. Onun da yardımı ile kısa zaman içinde Akkoyunlular'ın başı oldu. Fakat Erzincan amcası Mahmud Bey'in idaresi altına girmişti. Kara Koyunlu İskender'in yerine geçen Cihanşah Mirza, İsfahan Mirza'nın ölümü üzerine (Zilhicce 848/Nisan 1445), Bağdad ile diğer yerleri ülkesine katmış ve Musul'u İskender'in çocukları olan yeğenleri Elvend, Rüstem, Tarhan ve Mihmâd'a iktâ etmişti.

Bunlardan Elvend 851 (1448) yılının sonlarında amcasına isyan etmiş ise de, Cihanşah'ın gönderdiği Tarhan oğlu Rüstem Bey'e mukavemet gösteremeyip, Cihangir'e sığınmıştı. Kara Koyunlu hükümdarı, Elvend'in kendisine teslim edilmesini Cihangir'den istedi ise de, Cihangir onun bu isteğini yerine getirmeydi. Buna çok kızan Cihanşah, Cihangir'e harp açtı ve 854 (1450) yılında Erzincan üzerine ordu gönderdi. Akkoyunlu hanedanından Şeyh Hasan'ın oğlu Bâyezid ile Pilten'in oğulları Halil ve İskender de Cihanşah'ın yanında yer altılar. Cihangir Mirza yardıma gelmediği için Kara Koyunlu askeri Erzincan'ı kolayca eline geçirdi ve şehri müdafaa eden Mahmud Bey ile Akkoyunlular'ın pek çoğu Kara Koyunlular'ın eline tutsak düştü (Ramazan 854/Ekim 1450). Cihanşah sonra Rüstem Bey kumandasındaki mühim bir kuvveti Mardin üzerine gönderdi. Bundan sonra Tarhan oğlu Rüstem ile Cihangir ve onun baş yardımcısı Uzun Hasan Bey arasında uzun ve kanlı bir mücadele başladı ve bu mücadele iki yıl kadar sürdü. Cihangir'in Cihan Şah'ın metbuluğunu tanıması üzerine barış yapıldı (856/1452). Fakat bu mücadelelerde büyük bir rol oynamış olan Hasan Bey ağabeyinin barış yapmasından memnun kalmamış ve darılıp, onun hizmetinden ayrılmıştı. Hasan Bey bu esnada (d. 828/1424-1425) 28 yaşında bir genç idi. O, Cihanşah'ın Çağataylar ile uğraşmasından faydalanarak, Erzincan'ı büyük amcası Ahmed Bey'in oğlu Kılıç Arslan'ın elinden almak teşebbüsünde bulundu; Van gölü çevresini yağmaladı. Daha önce Kılıç Arslan'ın oğlu ile nökerlerini tutsak alması ve amcası Mazgird Hakimi Kasım Bey'in kuvvetini kırması ününü ve kudretini artırmış, Akkoyunlu hanedanının en büyük şahsiyeti mevkiine yükselmişti. Cihanşah'ın Kılıç Arslan'a yardım için gönderdiği kumandanları Âyinlu Arab Şah ve Hassûn Oğlu

³⁴ A. Tevhîd, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiye Kataloğu*, İstanbul, 1321, IV, s. 475-477.

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SIYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

Erzincan' korumaktan daha fazla bir şey yapamadılar. Kılıç Arslan yeni yardım kuvveti getirmek için Cihanşah'ın katına gitti; fakat galiba bir daha Erzincan'a dönemedi. Cihanşah'ın ona ve Van ve Vestan bölgesinin idaresini verdiği görülüyor. Hasan Bey Çemişkezek hakimi Şeyh Hasan'ı itaat altına almak gayesi ile bu yörede bulunduğu esnada, ağabeyi Cihangir'in Âmid'den ayrılıp Karaca Dağ'a gittiğini öğrenince, eski bir elbise giyip, kırk nökeri ile süratle Âmid önüne geldi ve kapıcıları altatıp şehre girdi. Şehirde emîrlerden hiç biri bulunmuyordu. Bu sebeple Âmid'i kolayca eline geçirdi (856/1452). Bunu haber alan Cihangir Mirza için Mardin'e gitmekten başka yapılacak bir şey yoktu. Akkoyunlular, Hasan Bey'in şahsında Kara Koyunlu Cihanşah Mirza'ya karşı koyabilecek, ikinci büyük bir şahsiyete kavuşmuşlardı. Bu esnada Hasan Bey, az önce kaydedildiği gibi, takriben 28 yaşında bulunuyordu. Ali Bey'in üçüncü oğlu olup, annesi Saray Hatun idi. Saray Hatun'un Kara Yülük Osman Bey'in ağabeylerinden Pir Ali Bey'in kızı olduğu anlaşılıyor. Kocasını Ali Bey ne kadar zavallı bir şahsiyet ise Saray Hatun da o derecede dirayetli ve çok iyi konuşan bir hatun idi. Hatta onun daha Ali Bey'in sağlığında bir ara Harput şehrini idare ettiğini biliyoruz. Sonra da oğullarının elçilik işlerini üzerine alıp, bu sıfatla Cihanşah, (Kahire'ye gidip), Sultan Çakmak ve Fatih sonra da adı geçen hükümdarlar, ona saygılı davranmışlar ve Türk geleneğince "ana" diye hitap etmişlerdi.

Cihangir Mirza ile Hasan Bey'in bu değerli annelerinin, Harput'da yaptırdığı cami zamanımıza kadar gelmiştir (bu hatunun adı, gösterildiği gibi olup sâra veya sâre şekilleri yanlıştır). Saray Hatun'un Hasan Bey'e tercihen Cihangir Mirza ile oturması, Cihangir'in yumuşak huylu bir genç olmasından ileri geldiği gibi bu, Hasan Bey'in baş hatunun kuvvetli şahsiyeti ve kocası üzerindeki nüfuzu ile de ilgili olabilir. Fazla olarak Hasan Bey'in hanımı Selçuk Şah da

hanedandan olup Hasan Bey'in amcası Muhammed Bey'in kızı idi. Selçuk adına gelince, bu isim o zamanlar beyler zümresine mensup kadınlar arasında sıkça kullanılmakta idi. Türkmenlerin eserleri her yerde karşılına çıkan Selçuklulara ataları gözü ile bakıp onları anmaları tabii idi.

2- Yükseliş Devri: Hasan Bey'in ilk işi ağabeyi Cihangir ile Ruha (Urfa) hakimi diğer kardeşi Üveys'e metbuluğunu tanıtmak için onlar ile mücadeleye girişmek oldu. Ruha'yı Üveys'in elinden aldı ise de, Mardin fethi, silah kuvveti ile asla mümkün olmayan bir kale idi. İki kardeş arasında bazı çarpışmalar yapıldıktan sonra, anneleri onları barıştırdı. Ancak bu barış geçici idi. Cihangir'in Hasan Bey'i metbu tanımaması mücadelenin uzun sürmesine sebep olmuş ve en sonunda Cihanşah'ın müdahalesine yol açmıştır. Barış yapıldıktan sonra, Hasan Bey Sürmelü Çukur'a kadar giderek, Ayınlı Arab Şah Bey'in ordusunu (evini) basmış ve Arab Şah'ı, Gence taraflarına kaçmaya mecbur bırakmıştı. Bu esnada Cihanşah Mirza, Acem Irak'ını Çağataylar'ın elinden almak ile meşgul idi. Hasan Bey, Kara Koyunlular'ın idaresinde bulunan Erzurum ve Bayburt yörelerini de yağmaladıktan sonra, yurduna döndü. Bu yağma hareketleri, onun maddî kuvvetini ve ününü artırmış, hanedan mensuplarının pek çoğu, onun idaresi altına girmişlerdi. En sonunda Cihangir Mirza kardeşinin baskılarına dayanamadı, İran'a gidip Cihanşah Mirza'dan yardım istedi. Onun gelişi Kara Koyunlu hükümdarını pek memnun bırakmıştı. Bu sebeple Akkoyunlu elinin padişahlığını Cihangir'e verdiği gibi Erzincan'ı da ona ikta etti ve Cihangir'i Azerbaycan askeri ile Erzincan'a gönderdi. Bunun da durumda bir değişiklik yapmaması ve Cihangir'in kardeşi Üveys ile yeniden yardım istemesi üzerine Tarhan oğlu Rüstem kumandasında, iyi donatılmış bir ordu yolladı. Bu ordu da Hemedan valisi Baharlu Ali Şeker (yahud daha muhtemelen Şükr) Bey, oğlu Pir

Bütün dünya bilmelidir ki, artık bu devletin ve bu milletin başında hiçbir kuvvet yoktur, hiçbir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır. O da milli egemenliktir. Yalnız bir makam vardır. O da milletin kalbi, vicdanı ve varlığıdır.

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

Ali, eski ve ünlü emirlerden Ali Paşa'nın oğlu Savalan Bey (adı herhalde Erdebil'i batısında bulunan aynı addaki dağdan geliyor), Ali Şah oğlu Pirî Bey, Şah Hacı Bey, Câverüdf ve Kûsâyîş gibi ünlü beyler de vardı. Hasan Bey, Rüstem Bey'i Âmid (Diyarbakır) yakınlarında sayıca az ve yoksul donatımlı askeri ile ağır bir mağlubiyete uğrattı (Receb 861/Haziran 1457). Öyle ki, Kûsâyîş savaşta öldürüldü. Biri müstesna, diğerleri de tutsak alındılar. Bunlardan baş kumandan Tarhan oğlu Rüstem öldürüldü; diğerleri hapsedildiler. Kara Koyunlu ordusunun kolayca yenilmesinde Cihangir ile askerlerinin gayret göstermeyerek savaşmaları da mühim bir âmil olmuştur. Çok geçmeden Cihangir Bey ve askerlerinin çoğu Hasan Bey'in hizmetine girdiler. Cihangir de kardeşinin metbuluğunu tanımak zorunda kaldı ve oğullarından Ali Han Mirza'yı, Hasan Bey'in katına yolladı. Bundan sonra Cihangir ölümüne kadar (874/1469) Hasan Bey'e sadakatle bağlı kaldı. Kendisinden sonra oğulları Mardin'de hüküm sürdüler.

Âmid meydan muharebesi sadece Hasan Bey'in mevkiini kuvvetlendirmekle kalmadı. O bu zafer ile büyük hükümdarlar arasına girmek için, ilk mühim adımı da atmış bulunuyordu. Gerçekten Hasan Bey cesur, enerjik ve akıllıca hareketleri ile başarılarını sürdürüp hakimiyet sahasını genişletti. 862 (1457-1458) de Gürcistan'a bir sefer yapan Hasan Bey, Memlûk sultanına gönderdiği mektupta bu seferde altı kale aldığını bildirmişti. Akkoyunlu Hükümdarı 866 (1461-1462) yılında aynı ülkeye ikinci bir akında bulundu. Fakat Hasan Bey 865/1461 yılında Fatih'in Trabzon'u feth edip, Komnenler'in saltanatına son vermesine mani olamadı. Halbuki o da, dedesi Kara Yülük Osman Bey gibi, Komnenler'den bir kız (Teodora) ile evlenmişti. Oğullarından Maksûd'un anasının bu prenses olduğu söylenir. 866/1462 yılında Hısn Keyfa şehrini fetheden Hasan Bey, böylece bu şehirdeki Eyyûbf hakimiyetine son vermiş oldu.

Aynı yılda Cihanşah'ın da tasdiki ile Bayburt şehri ülkesine kattı ve kendisine sığınmış olan Karama oğlu Ishâk Bey'e 869 (1864-1865) de Karaman i hükümdarlığını temin etti. Bu başarısı Memlûk Sultanı Hoş Kademi de sevindirdi. Aynı yılın sonlarında Dulkadir ülkesine giren Akkoyunlu hükümdarı, b ülkenin beyi Melik Arslan'ı Harput'u kendisine teslim etmeye mecbur bıraktı (Safer 870/1465).

Hasan Bey Dulkadir seferinde Hoş Kadem'in mu vafakatını alarak girmişti. Ancak Hoş Kadem Hasan Bey'in bu başarısından zâhiren sevinmiş göründü Halbuki, hiç de haklı olmayarak, Harput'u teslim ettiği için, Melik Arslan'a içinden pek kızmıştı. Bütün bu başarıları ile Hasan Bey İspir'den - Urfa'ya, Şebir Kara Hisar'dan - Siirt'e kadar uzanan bölgeyi Akkoyunlu ülkesi haline getirdi. Akkoyunlu ülkesinin hududu Ahlat'ın batısından geçiyor, Erzurum bölgesinde de Akkoyunlu ülkesinin dışında kalıyordu. Oğul Bağdad hakimi Pir Budak'ın isyanını bastırdıktan sonra Cihanşah'ın Akkoyunlular üzerine yürüyeceği kuvvetle tahmin ediliyordu. Hasan Bey de bu görüşü taşıyanlardan biri olduğu halde Pir Budak'a yardımda bulunmamıştı. Anlaşıldığına göre Pir Budak da onun için babasından farksız ve hatta belki daha da tehlikeli bir hasım idi. Bu sebeple Pir Budak'ın hayatına son verildiğini duyduğu zaman pek sevindiğine ve "düşmanım iki idi bir oldu - İgit idi, pir oldu" dediğine inanılabilir. 872 (1467) yılında Kara Koyunlu hükümdarının kalabalık bir ordu ile üzerine gelmekte olduğunu haber aldığı zaman, Hasan Bey hazırlığını bitirmiş ve savaş tarzını da belirlemişti. Bu usul Kara Koyunlu ordusunu, baskınlar ile yıpratmak idi. Cihanşah'ın da bu seferden gayesi, Hasan Bey'e açıkça metbuluğunu kabul ettirmektir. Sefer esnasında ciddi bir harekette bulunmayarak, zamanı konaklarda oturarak ve eğlenerek geçirmesi bu husus ile ilgilidir. Ekim ayı gelip soğuklar başladığı zaman,

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

küçük bir başarı bile elde edilmemiş, beylerde ve askerlerde ülkelerine dönme arzusu baş göstermişti. Cihanşah Mirza da onlardan çoğunu ülkelerine gönderdi. Kendisi de, oğulları, bazı beyleri, yakınları ve bir kısım askeri ile arkadan yola çıktı. Sefer gelecek bahara bırakılmıştı. Bingöl vilayetinin şimdi bir nahiyeye merkezi olan Sancak mevkiine konuldu ve eskisi gibi eğlenceler ile meşgul olundu. Düşmana ehemmiyet verilmediğinden, onun hakkında haber almak lüzumu hâsıl olmamıştı. Her halde Akkoyunlular'ın da durumu görüp, sevinç içinde ülkelerine döndükleri sanılıyordu. Halbuki Akkoyunlu hükümdarı, beylerin dönülmesi teklifini reddederek, keşif kolları, gözcüleri ve casusları ile Cihanşah Mirza'nın hareketlerini yakından takip ediyordu. Ordusunda altı bin kişi seçen Hasan Bey, kuşluk vakti iki cepheden Cihanşah'ın ordugâhına baskın yaptı. Baskın büyük bir başarı ile uygulanmıştı. Kara Koyunlu hükümdarı meçhul bir asker tarafından öldürüldü; iki oğlu ve bütün beyleri ve inakları tutsak alındılar (12 Rebiyül âhir 872/10 Kasım 1467). Bu zafer bir imparatorluğun çöküşünü, diğer bir imparatorluğun doğuşunu ifade ediyordu. Cihanşah'ın yerine geçen oğullarından Hasan Ali, askerlerinin çokluğuna rağmen Merend'de kolayca yenildi (Safer 873/Ağustos 1468). Çünkü o aklen malûl, ahlaken de zayıf bir insandı. Hasan Ali tarafından çağırılıp Âzerbaycan'a gelmiş olan Timurlu Ebû Saîd'in mağlup edilmesi ve hayatına son verilmesi (receb 873/Şubat 1469) her tarafta hayretle karşılandı. Timurlu Ebû Şaid sadece hırsının kurbanı olmuştu. Çünkü o, Cihanşah'ın imparatorluğundan, savaşların muzaffer hükümdarı Hasan Bey'e hiçbir şey vermek istemiyordu. Hasan Ali'nin kesin olarak bertaraf edilmesi, (Şevval 873/Nisan-Mayıs 1469), Kirman'ın fethi (aynı ayda) ve Bağdad'ın ele geçirilmesi (Cumâdelâhire 874/Aralık 1470) ile Akkoyunlu imparatorluğu kurulmuş oldu. Doğu Anadolu'da Ahlat ve Cezire (Cizre) yöreleri Bayındır Bey

(1472), Muş, Pilten Bey oğlu Halil (1471), Bitlis bir yıl beş ay muhasaradan sonra (1473), Biçen oğlu Süleyman Bey tarafından feth edildiler. Anlaşılacağı üzere Hasan Bey, Akkoyunlu İmparatorluğu'nu fazla zahmet çekmeden ve kısa bir zaman içinde kurmuştu. İmparatorluğun hududu, batıda Sivas'a bağlı bugünkü Su şehrinden başlıyor. Kirman'ın Narmasir şehrinde son buluyordu.

Uzun Hasan Bey'in Fatih'e harp açması büyük bir hata olduğu gibi, Otluk Beli veya Baş Kend'de (878/1473) meydan muharebesine girişmesi daha büyük bir hata idi. Bu mağlubiyetin bu büyük hükümdarda ruhî bir çöküntü yarattığı şüphesizdir. Baş Kend savaşı ondaki yenilmezlik inancını da yok etmişti. Ölümüne kadar olan beş yıl içinde sadece Gürcistan'a bir akında bulunması (881/1477) bu husustan ileri geliyor. Buna karşılık bu barış yıllarında Osmanlılarca "Hasan Padişah Kanunları" adıyla tanınan bir vergi kanunnâmesi vücuda getirmişti. Bu kanunnâme'nin Safeviler devrinde de İran'da uzun müddet kullanıldığını biliyoruz. Bütün müverrihler, adaletinden dolayı Hasan Bey'i medh ederler. Kendisine haklı olarak "Sultan-ı âdil" denilir. Hasan Bey İran'ı idaresi altına aldığı zaman, bu ülkenin bir çok yerlerinde ahlak ve dinin cevâz vermeyeceği bazı alışkanlıkların yaygın bir şekilde icra edildiğini görmüş veya işitmişti. Akkoyunlu Hükümdarı, bu kötü alışkanlıkları ortadan kaldırmak için, ciddî tedbirler almıştı. Hayatı küçük yaştan beri daimi mücadeleler içinde geçtiği halde, bu büyük hükümdar ilme değer veriyor ve onun mensuplarını himaye ediyordu. Hacca giderken, katına gelen meşhur Ali Kuşçu'ya gösterdiği itibar, ilim çevrelerinde büyük bir takdirle karşılanmıştı. Haftada bir gün sarayında toplayarak, onlara ilmî konuşmalar yaptırıyordu. Akkoyunlu Devleti'nin tarihî olan Kitâb-i Diyârbekriyye'nin pek çok bahsini müverrih Ebû Bekr-i Tihriânî bizzat Hasan Bey'den dinleyerek yazmıştır. Esasen bu ese-

*Millî egemenlik düşmanlığı, üstün bir yeri değeri ve şerefi olan bir milletin her şeyini
bir anda yok etmeyi amaçlayan suçtan başka bir şey değildir.*

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

rin yazılmasına müellifi Hasan Bey'in teşvik ettiği şüphesizdir.

Hasan Bey'in iyice bilinmeyen bir tarafı da, kendisin de kuvvetli bir millî şuurun varlığıdır. O kendisini Türkler'in hükümdarı sayıyor, Anadolu'da (yani Osmanlı Ülkesinde) ve Memlükler ülkesinde, Türkler'e gayr-ı Müslimler (Gebr) gibi muamele edilip, onlardan vergi alındığını söylüyor. Kendisinin Oğuz Han'ın ve onun torunu kabul edilen Bayındır Han'ın şerefli soyundan geldiğini ifade ediyordu. Hasan Bey'in çağdaşları olan Osmanlı hükümdarlarında da atalar olan Oğuzlar'a karşı bir ilgi, bir sevgi mevcut ise de, onlardan hiç biri kendisinin Türk soyundan olduğunu galiba açıkça söylememiştir. Bütün bunlardan başka, Hasan Bey Kur'ân-ı Kerim'i Türkçe'ye çevirmiş ve onu huzurunda okutmuştu. Ona göre mukaddes kitâbı, Türkçe okumak da bir ibadettir ve onunla da sevab kazanılabilir. Tarihimizde Hasan Bey gibi aynı görüşü paylaşan ikinci bir hükümdar veya aydın bence meçhûldür.

Uzun Hasan Bey'in hanımı Selçuk Şah Begüm'ün tesiri altında kaldığı kaynaklarda da açıkça yazılır. hanedana mensup olan bu Cerbezeli kadın Eğil beyinin kızından doğmuş olan Uğurlu Muhammed'i kendi oğullarına en büyük rakip olarak görüyordu. Çünkü Uğurlu Muhammed, cesur bir genç olup, aynı zamanda muktedir bir kumandandı. Hasan Bey, sabırlı davranacağı yerde, isyan bayrağını kaldırmış olan bu oğlunu, yine hanımının tesiri ile öldürttü. Kendisi de çok geçmeden vefat etti (Şaban 882/Ocak 1478).

Hasan Bey'in yerine geçen en büyük oğlu Halil, dirayetsiz bir gençti. Hükümdar olur olmaz, kardeşi Maksûd Bey'i hiçbir kusuru olmadığı halde öldürttü; öz kardeşi Yakub Bey de dirliği olan Diyârbekir bölgesine gitmek müsaadesini aldığı zaman pek sevinmişti. Sultan Halil, işlerine müdahale ettirmemek

için, annesi Selçuk Şah Begüm'ü de Yakub Bey i birlikte Diyârbekir'e yolladı. Bu, kendisi için büyük bir hata idi. Çünkü siyasî zekâ sahibi olan bu kadını kendisine devlet idaresinde yardım edebileceği gib daha mühim olarak da, onun entrikalarına maru kalmayacaktı. Nitekim de öyle oldu. Yakub Bey, annesinin yardımı ile Doğu Anadolu'daki beyleri kenc tarafına çekerek, ağabeyine isyan etti. Sultan Halil bu esnada, amcası Cihangir'in oğlu Murad Bey'in isyanını bastırmakla meşguldü. Bu işi bitirince, Yakub Bey'i karşılamaya gitti. Hoy çayı kıyısında Sultar Halil yenildi ve atının üzerinde parça parça edildi (Rebiyülâhir 883/ Temmuz 1478). Yakub Bey Akkoyunlu hükümdarı oldu. Yakub Bey'in on iki yıl süren hükümdarlık zamanı, bu devletin tarihinin parlak bir devrini teşkil eder. Bayındır Bey (b. Rüstem, b. Murad, b. Kara Yülük Osman) ile Musullu Sofu (Sûfî) Halil Bey ve Biçen oğlu Süleyman Bey gibi genç fakat muktedir üç kumandan, bu devrin yaşanılmasında mühim bir rol oynadılar. Bu üç kumandan Urfa'yı ele geçirmek isteyen Memlük kumandanı Yaş Bey'i Urfa önlerinde ağır bir mağlubiyete uğrattılar (Ramazan 885/Kasım 1480). Yaş Bey ve diğer kumandanlar tutsak alındılar. Akkoyunlular'ın bu zaferi, Memlükler'e karşı sefer açmak isteyen Fatih'in de tereddütlerini gidermişti. Yakub Bey, zaferi kazanan başkumandanı Bayındır Bey'e geliri bol İsfahan valiliğini vermişti. Fakat o bundan memnun kalmayarak, isyân etti ise de, bu hayatına mal oldu (886/1481). Bayındır Bey, Sultan Yakub'a olduğu gibi, Uzun Hasan Bey'e de mühim hizmetlerde bulunmuş, değerli bir kumandandı. Ahlat'ta "Bayındır türbesi" denilen türbe, ona ait olup, kendisi ve oğlu orada yatmaktadır. Ahlat'ı Bitlis hakimlerinin elinden alan da Bayındır Bey idi. Kendisinin orada yatması, Ahlat yöresinin sahibi olmasından ileri geliyor. Sultan Yakub 891 (1486) yılında, Gürcistan üzerine başarılı bir sefer yaptı. Ahıska ve Hatun kalesi alındıktan sonra,

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

zengin bir ganimetle dönüldü. Bu seferin bir hususiyeti de muhasaralar esnasında, ilk defa olarak top kullanılmasıdır. 893 (1486) de Şirvan Şah, Ferruh Yesâr'ın ülkesini istilaya kalkışan, Safevi Şeyh Haydar üzerine gönderilen Biçen oğlu Süleyman Bey ile de savaşmaktan çekinmedi ise de, bir ok isabeti ile hayata veda etti. Yakub Bey'in halasının oğlu ve aynı zamanda eniştesi olan Haydar'ın devlet için büyük bir tehlike kaynağı olduğu bu hadise ile iyice anlaşılıyordu. Onun için oğulları Sultan Ali, İbrahim ve İsmail anneleri ile birlikte Fars'daki İstahr kalesinde haps edildiler. Aynı yılda Mâzenderân hakimi Seyyid Şemseddin'e baş eğdirildiği gibi, babası Seyyid Muhsin ile arası açılan Musa'sa'i Seyyid Hasan himâye edilerek, tâbiler arasına dahil edildi. 894 (1489) yılında Gürcistan'a başarılı bir sefer daha yapıldı. Fakat devletin bu mesut yılları daha fazla devam etmedi. 895 (1490) yılında, çıkan bir veba ilk önce ana kraliçe Selçuk Şah Begüm'ü, sonra oğullarından Yusuf Mirza'yı ve en sonunda da, bizzat hükümdar Yakub Bey'i alıp götürdü (11 Safer 896/24 Aralık 1490). Kara Yülük Osman Bey'in torunlarından olan Selçuk Şah Begüm'ün, devleti güzelce idare edebilecek dirayette bir hatun olduğu görülüyor. O, o derecede akıllı ve cerbezeli bir kadın idi ki, müstesna bir şahsiyet olan Uzun Hasan Bey'in icratına bile müessir olmuştu. Yakub Bey'in saltanata geçmesinde rol oynadığı gibi, devleti idare edenlerin başında yine kendisi geliyordu. Yakub Bey'e gelen elçiler yanlarında Selçukşah Begüm içinde hususi bir murahhas getiriyorlardı. Tebriz Ulu Câmiini, mühim ilaveler yaptırarak esaslıca tamir ettiren de odur. Onun aynı şehirdeki Heşt Bihişt (sekiz Cennet) adlı sarayının tasviri bu sarayının çağdaş bir müellifi tarafından yapılmış olan mufassal tasviri, bu sarayın pek muşteşem bir sanat eseri olduğunu gösteriyor.

Selçuk Şah Begüm hacc için Hicaz'a gitmek üzere idi. Fakat devlet işleri (mesâlih-i mülkiyye) ile

meşgul olmak vazifesi, hareketini geciktirmişti. Yusuf Mirza'ya gelince, onun her türlü ihtiraslardan uzak, iyi kalpli bir genç olduğu görülüyor. Halka karşı şefkatli olan Yusuf Mirza, aynı zamanda âlim ve şairlerin hâmesi de sayılıyordu. Sultan Yakub Bey'in de âdil, ağır başlı, şairleri, âlim ve şeyhleri himaye altına almış bir hükümdar olduğu biliniyor. Bundan dolayı onun devrinde Tebriz, bilhassa şair, ressam ve diğer san'atkârlar ile âlimlerin toplandığı mühim bir kültür merkezi haline gelmiştir.

3- Çökme ve Yıkılma Devri: Genç yaşında hayata veda eden Yakub Bey'in yerine, oğullarından Bay Sungur (Sunkur) geçirildi. Bay Sungur, bu esnada dokuz yaşında bir çocuk idi (doğumu: 886/1481). Hükümdarlığa geçirilmesinde en mühim rolü atabeyi Musullu Sofu Halil Bey oynamış ve devletin idaresi de, onun elinde kalmıştı. Ancak Sofu Halil Bey, büyük bir kumandan olmakla beraber, bir devlet adamında bulunması gereken bir çok vasıflardan mahrum, sert mizaclı, müstebit ruhlu ve kindar bir bey idi. Daha Sultan Yakub'un vefat ettiği gece, hanedan divan beyi Sultan Halil'in oğlu Ali Mirza'yı öldürttüğü gibi, Kadı İsâ el-Saveci'yi de aynı akibete uğratmıştı ve onun amca oğlu Necmeddin Mes'ûd'u da vezirlikten hazl etmişti. Halbuki Kadı İsa ahlak ve fazilet sahibi bir zat olup, hükümdara, şehzadelere ve beylere yaptığı güzel telkinler ile Sultan Yakub devrinin mes'ûd bir şekilde geçmesinde âmil olmuştu. Sofu Halil Bey'in hatalı hareketleri dolayısıyla birçok Akkoyunlu şehzade ve beyleri, bir muhalefet cephesi vücuda getirip, Hasan Bey'in oğullarından Mesih Mirza'yı hükümdar ilan ettiler. Sofu Halil Bey, Tebriz yakınlarında Mesih Mirza'yı yendi. Başta Mesih Mirza, olmak üzere birçok şehzâde ve beyler hayatlarını kaybettiler (896/1490). Fakat Sofu Halil Bey, çok geçmeden muharebeden kaçıp kurtulan Uğurlu Muhammed'in oğullarından Mahmud Bey'in Hemedan'da Pürnek Şah Ali Bey tarafından sultan ilan edildiğini öğrendi.

Milletin irade ve isteğine uymayanların sonu yokluktan yok olmaktır.

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

Sofu Halil Bey, Mahmûd Mirza ile Şah Ali Bey'i de mağlup etti ise de, (aynı yıl) bu defa da karşısında, silah arkadaşlarından Biçen Oğlu Süleyman Bey'i buldu. Sofu Halil Bey, Biçen Oğluna yenildi ve hayatını kaybetti (bu beyin nesli, Safeviler zamanında da mühim mevkillerde bulundu) ve yerine Süleyman Bey geçti. Fakat Süleyman Bey'de dirayetsiz bir emîr idi. O, kendisine rakip saydığı bir çok beyleri öldürmüş, birçoklarının mallarını müsadere etmiş ve devlet işleri ile meşgul olacağı yerde, vaktini eğlenceler tertip ederek geçirmeye başlamıştı. Hanedana mensup olan Kara Yülük Osman Bey oğlu, Muhammed Bey oğlu İbrahim Bey, Alıncak kale-i dizdarı Pürnek Kazak Seydi Ali ile anlaşıp, bu kalede hapsedilmiş bulunan Mesih Mirza'nın oğlu Rüstem'i hükümdar ilan etti. İbrahim Bey, Uzun Hasan Bey veya Yakub Bey devrinde, Anadolu'nun Yozgat bölgesinden Gence ve Berdea yöresine göç etmiş olan Kaçar oymağının yardımını da temin edip, Süleyman Bey'in üzerine yürüdü.

Bir çok beyler, Biçen Oğlu'nun yanından ayrılıp, İbrahim Bey'e katıldılar. Yapılan çarpışmada yenilen Süleyman Bey; Diyarbekr'e çocuk hükümdar da dedesi Şirvan Şah Ferruh Yesâr'ın yanına kaçtı ve Rüstem Bey Akkoyunlu tahtına geçti (Receb 897/Mayıs 1492). Bay Sungur'un hükümdarlığı bir buçuk yıl sürmüştü. Yeni hükümdar Rüstem Bey de, pek genç olduğu gibi, yanı zamanda zayıf bir şahsiyet idi. İktidarı İbe Sultan lakabı ile anılan İbrahim Bey'in dirayetine dayanıyordu. Fakat İbe Sultan'ın dirayeti de mahdut idi. Diyarbekr'e kaçmış olan Biçen Oğlu Süleyman Bey, orada İbe Sultan'ın ağabeyi Nûr Ali tarafından öldürüldü.

Saltanatı ele geçirmek için girişilen isyan hareketlerinin bir türlü sonu gelmiyor ve bu, Akkoyunlu devletini, hanedanını, elini felakete doğru götürüyordu. Bu defa da hanedandan Şeyh Hasan'ın oğlu İsfahan valisi Köse Hacı isyan bayrağını kaldırmış,

fakat çıkardığı isyan fazla bir güçlük çekilmeden bastırıldığı gibi (828/1493), Kazvin ve Rey'de, bi Akkoyunlu beylerini öldürüp, Sultaniyye'yi yağma yapan Gilan hükümdarı Mirza Ali'nin kuvvetleri de parışan edilmiş ve Mirza Ali'ye ait bazı yerler de yağmalanmıştı. Fakat çok geçmeden, dedesinin yanına kaçmış sonra da Erran bölgesi kendisine bırakılabilir olan Bay Sungur'un anlaşmayı bozarak harekete geçtiği görüldü.

Rüstem Bey, emîrlerinden mühim bir kısmının i yanları bastırmak için başka yerlerde olması sebebiyle, savaşçı müridlerinden faydalanmak için, Şeyh Haydar'ın oğullarını İstahr kalesinden çıkarttı. Buradan Sultan Ali pek çoğu Anadolu'lu olan silah müridleri ile Akkoyunlu ordusunun yanında yer aldı Bay Sungur, ikinci karşılaşmada kesin bir şekilde yenildi. Kendisi ve kardeşi Hasan'ın hayatı sona erdi (Şevval 898/Ağustos 1493). Fakat bu defa Sultan Ali bir tehlike kaynağı teşkil etti. Çünkü silahını bırakmıyordu. Bununla beraber İbe Sultan, genç Safevî Şeyhini, fazla bir güçlük çekmeden, Bay Sungur'ur âkıbetine uğrattı (898 yılı sonları/Eylül 1493).

Sultan Ali'nin kardeşi İsmail ise, sadık müridleri tarafından Gilan'a kaçırıldı. Bu esnada o altı yaşını üç dört ay geçmiş bulunuyordu (doğumu: 25 Recep 892/17 Temmuz 1487). Bu hadiselerden sonra, ortalık biraz yatıştı. Fakat bu da çok devam etmedi. Çünkü İstanbul'da bulunan Uğurlu Muhammed'in oğullarından Ahmed, İbe Sultan'ın ağabeyi Nur Ali'nin ısrarlı daveti karşısında Akkoyunlu hududuna gelmişti. Onu Çoban Köprüsü yakınında karşılayan Rüstem, Beylerbeyisi İbe Sultan da dahil olmak üzere, bütün emirlerinin Ahmed'in tarafına geçtiklerini görünce (Ramazan 902/Mayıs 1497) Gürcistan'a kaçtı. Ahmed, Tebriz'de hükümdarlık tahtına oturdu. Rüstem'in Kaçar oymağının yardımı ile tahtını geri almak teşebbüsü ise, hayatına mal oldu (2 Zilkâde 902/2 Temmuz 1497).

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

Yeni hükümdar Ahmed, kafasında bir takım güzel fikirler taşıyarak tahta çıkmıştı. Bunlara göre o devletini adalet esaslarına bağlı kalmak suretiyle idare etmek istiyordu. Bununla ilgili olarak iltimas ve rüşvete son vermiş, hazinenin israf edilmesini önlemiş ve hatta şarap içilmesini bile yasaklamıştı. Fakat Ahmed bu işe tedrici bir şekilde değil herkese karşı şiddet göstermekle başladı. Bazı büyük beyleri öldürttüğü gibi, İbe Sultan'ı da dirliği olan Kirman'a gönderdi ki bu, Ahmed için affedilmez bir hata idi. Çünkü o dirlik bölgesine doğru giderken Fars valisi Pürnek Kasım Bey ile anlaşıp, birlikte Yakub Bey'in Şirvan'da bulunan oğlu Murad'ı, sultan ilan ettiler ve çok geçmeden üzerlerine gelen Sultan Ahmed'i İsfahan yörelerinden Hâce Hasan-i Mâzi'de yendiler (17 veya 18 Ramazan 903/13-14 Aralık 1497).

Ahmed, İstanbul'dan beraberinde getirdiği asker ile birlikte muharebe meydanında kaldı. Ahmed'in hükümdarlığı ancak altı ay sürmüştü. Ahmed, kısa boylu, kısa kollu, kısa bacaklı ve şişman bir insan olduğundan kendisi "Göde" lakabı ile de anılırdı. Bu yüzden şairlerden biri onu, lahanaya benzetmiş ve hakkında, Türkçe manası aşağıda gösterilen bir beyit söylemişti:

"Rûm'un lahanasını cihân sultanı yaptılar; fakat kış geldiğinde de yer altına attılar."

Ancak Ahmed, Akkoyunlular ve ülkede huzur ve sükunun kurulması için son ümit idi. Onu "yerin altına" atmakla, son ümit de kaybolmuştu. Müverrihlerin çok doğru olarak belirttikleri gibi, devlet yıkılmaya doğru sür'atle gitmeye başlamıştı. Tebriz'e gelen İbe Sultan, evvela Diyârbekir hakimi Cihangir'in oğullarından Dayı Kasım ile Kiği hakimi Pilten Bey'in torunu Seyyid Gazi Bey tarafından Tebriz'de tahta çıkarılan Yusuf Mirza'nın oğlu Elvend'in hükümdarlığını tanıdığı ve Şirvan'dan gelen Murad'ı Rûyindiz kalesine kapadı (903/1493). Çünkü, Murad'ın askerleri kendisi ile savaşmışlardı. Fakat bu

esnada kardeşleri Nûr Ali ve Eşref de kardeşi Muhammedi'yi sultan ilan etmişler ve Kûh Gflûye hakimi Afşar Mansur Bey'in yardımı ile Şiraz'ı ele geçirmişlerdi. "Aziz Kendi"nde iki kardeş arasında yapılan savaşı (Şevvâl 1904/Mayıs - Haziran 1499), Muhammedi Mirza kazandı. Bu muharebenin asıl mühim olan tarafı İbe Sultan'ın ölmesi idi. Böylece devlet, en muktedir kumandanın mahrum kalmış oldu. Muhammedi, Tebriz'e gelmiş, Elvend de Diyârbekir'e çekilmişti. Bu esnada İbe Sultan'ın Güzel Ahmed adlı kardeşi ile hanedandan Ferruşâd Bey, Murad'ı Rûyindiz kalesinden Fars'a kaçırmışlardı. Muhammedi'de, 905 (1499-1500) yılında İsfahan yakınlarında Kebir Öleğ'de yapılan karşılaşmada hayatını kaybetti. Hükümdarların çocuk yaşlarda olmaları, adaletsizlik ve ihtiraslar, eşi görülmemiş olan bu saltanat mücadelelerinin başlıca sebeplerini teşkil etmişlerdir.

Şimdi sahnede Diyarbekir'den yeniden Tebriz'e gelen Elvend ile Murad kalmışlardı. Bunlar ile Muhammedi'nin üçü de çocuk yaşta idiler. Murad, Elvend'in üzerine yürüdü. Ebher yöresinde savaş vuku bulacağı esnada, Baba Hayrullah adlı bir dervişin araya girmesi ile barış yapıldı. Buna göre Diyarbekir, Azerbaycan ve Errân, Elvend'in; iki Irak ile Kirman ve Fars, Murad'ın idaresinde kalacaktı (906/1500). Böylece İmparatorluk ikiye ayrılmak sureti ile barış yapılabilmişti. Bilhassa Ahmed Bey'den sonra yapılan mücadelerden halk perişan ve ülke de harap hale gelmişti. Şimdi tam bir dinlenmeye ve yaraları tedavi etmeye ihtiyaç vardı. Fakat bu da mümkün olmadı. Bu gibi anlarda çok defa beklenen tehlike burada da görünmekte gecikmedi. Bu, çok genç Safevî Şeyhi İsmail'in idaresindeki Safevi hareketi idi. Filhakika Gflân'da altı yıldan fazla bir zaman kalan İsmail, Akkoyunlular arasında mücadeler devam ederken Gflân'dan ayrılmış (muharrem 905/Ağustos 1499 = Biçin yılı) ve aynı yılda Erzincan'a gelmişti. Yanında ancak bir kaç yüz kişi vardı.

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

Burada Anadolu'nun her tarafına ulaklar gönderip, müridlerini topladı. Haberi alan müridler, bölük bölük derin bir sevinç içinde Erzincan'a geldiler. Bunlardan takriben yedi bin kişilik bir ordu vücuda getirildi. Müridlerin mühim bir kısmı göçebe oymaklara (Ustacalu, Şamlu, Zu'l-kadr -Dulkadir-, Varsak, Turgutlu, Çeşkezeklü), bir kısmı da köylü unsura (Rumlu: Sivas-Tokat-Amasya-Tekelü; Antalya bölgesi) mensup idiler. İsmail küçük fakat inanç dolu bu ordu ile Erzincan'dan ayrılıp (906 yılı başları/ Temmuz - Ağustos 1501 = Koyun yılı) Şirvan'a geldi ve orada, Şirvanşah Ferruh Yesâr'ı ağır bir mağlubiyete uğrattı. Ferruh Yesâr öldürüldü. Durumun vehametini gören Elvend Mirza, bütün kuvvetlerini topladı. Nahçıvan yöresinde Şurûr denilen yerde sayıca ve silahça üstün olan ordusu, Safevi askerlerine yenildi. (907/1501 Temmuz veya Ağustos), Akkoyunlu ordusundan mühim bir kısmı, büyük beylerden çoğu ile savaş meydanında kaldılar. Şurûr Savaşı Azerbaycan'ı İsmail'e kazandırdı.

İsmail Tebriz'de tahta oturdu. On iki İmam adına hutbe okunup, para kestirildi. Tâyinler yapıldı ve böylece Safevi Devleti resmen kurulmuş oldu (907/1501). İsmail'de bu esnada çok genç ancak 15 yaşında idi. Elvend Bey Anadolu'ya kaçmış ve bahar gelince Erzincan da asker toplamaya başlamıştı.

Bunu haber alan Şah İsmail, Elvend'in üzerine yürüdü. Elvend'in askerleri, ağırlıklarını bırakıp kaçtılar. Elvend ise Tebriz'e gitti. Fakat bir şey yapamadı. İsmail'in İlgarla gelmekte olduğunu öğrenip, Hemedan yolu ile Bağdad'a, oradan da Diyarbekr'e gitti. Bölgenin hakimi Cihangir'in oğullarından "Dayı" lâkabı ile anılan Kasım Bey idi. Kasım, Diyarbekr bölgesinin hakimeyitini Elvend Bey ile paylaşmak istemediğinden, muharebe vuku buldu. Dayı Kasım Bey yenilerek hayatını kaybetti. Elvend 910 yılının

sonundaki (1505) ölümüne kadar, Diyarbekr hak olarak kaldı.

İki Irak, Fars, Kirman ve Yezd hakimi Sultan Murad'a gelince, bu hükümdar, mücadeleye seyirci kalmıştı. Fakat o da çok geçmeden bu hatasının karşğını gördü. Hemedan yakınında, Alma Kulağı'nın yapılan savaşta yenildi (Zilhicce 908/21 Haziran 1503 = Tonguz yılı). Kendisi Bağdad'a kaçmaya muvaffak oldu ise de, beylerbeyisi ve akrabası Güna Ahmed ile Eslemes ve Ali Bey gibi büyük emirler binlerce asker hayatlarını kaybettiler. Murad, Şah İsmail'in başka yerlerde meşgul olmasından faydalanarak 914 (1508-1509) yılına kadar Bağdad bölgesinde hüküm sürdü. Aynı yılda Safevî hükümdarın Bağdad üzerine yürüdüğünü haber alınca şehrin as valisi Pürnek Bârik Bey ile ilk önce Haleb'e, sonrada Elbistan'a Dulkadir oğlu Alâüddevle Bey'in yanına gitti. Orada Alâüddevle Bey'in kızlarından biri ile evlendi ve bu kızıdan Yakub ve Hasan adlı oğulları doğdu.

Yavuz Selim Çaldıran Savaşı'ndan sonra, Sultan Murad'ı Güney Doğu Anadolu'nun fethine memur etmişti. Fakat Sultan Murad muvaffak olamadı. Gafarî'ye göre Korçibaşı Şamlu Durmuş Bey ile yaptığı bir savaşta yenilip öldürüldü ve başı 920 yılı Şevvali'nin onikisinde (30 Kasım 1514) Şah İsmail'e getirildi³⁵. Kazvinli Yahya'da, Sultan Murad'ın ölüm tarihini aynı yılda gösterir³⁶. Anonim Tarih-i Şah İsmail'de ise Sultan Murad'ın Safevîler'in Urfa Valisi Kaçar Ece Sultan tarafından 921 (1515) de yapılan bir karşılaşmada öldürüldüğü bildirilir. Hatta bu başarısından dolayı Şah İsmail; Ece Sultan'a Kudurmuş Sultan lâkabını vermiştir³⁷. Osmanlı kaynaklarında Sultan Murad'ın akibeti hakkında bir kayda rastgelelinmez. Ancak Yavuz Selim'in Sultan Murad'a da Çaldıran Fetihnâmesi gönderdiği biliniyor³⁸. Bu esnada onun kayınbabası Alâüddevle Bey'in yanında bulunduğu tahmin edilebilir.

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

Bundan başka bir de Kanunî devrinde “Bayındır oğlu Murad Bey” den söz edilir. Bu Murad Bey vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın düğününde bulunmuş³⁹. İrakayn seferi esnasında (941/1534). Acem Irak'ı beylerbeyliğine tayin olunmuştur⁴⁰. Hatta diğer bir kaynağa göre⁴¹, aynı seferde Bayındır'ı'dan iki Murad Bey söz konusudur. Bunlardan birine Acem Irak'ı Beylerbeyisi, Uluğ Bey Mirza'ya Hemedan Sancağı (geliri: 9000 akçe), diğer Murad Bey'e de Kâşân Sancağı (geliri: 6000 akçe) verilmiştir (gösterilen yer).

Fakat bu Murad beylerin hanedanın hangi kolundan geldikleri kesin bir şekilde belirlenemiyor. Bununla beraber bu Murad'lardan biri, kaynağın yazdığı gibi, (Bayındır oğlu Murad Bey) yani Bayındır Bey'in (ölümü: 1481) oğlu olabilir. Bir de 905 (1500) yılında Yezd hakimi bulunan Murad Bey-i Bayındır vardı. Bu Murad Bey-i Bayındır Safevî hareketi üzerine Horosan'a kaçmıştı. Çaldıran seferi esnasında adı geçen Ferruh Şad Bey'e gelince (vesikalarda Farahşâd) bu, şüphesiz yukarıda da kaydedildiği gibi Gözel (Güzel) Ahmed ile Sultan Murad'ı Tebriz'den Fars'a getiren Ferruhşad Bey-i Bayındır'dır⁴². Ferruhşad Bey, Sultan Murad Bağdad'a kaçtığıında (908/1503), Bayhurd'a gelmişti⁴³.

Ferruhşad Bey'in Kara Yülük Osman Bey'in oğullarından Muhammed'in kolundan geldiği anlaşılıyor (Kara Yülük Osman Bey oğlu Muhammed Bey oğlu Korkmaz Bey oğlu Ferruhşad Bey). Buna göre Uzun Hasan Bey'in dirayetli hâtonu Selçukşah Begüm, Ferruhşad Bey'in halasıdır. Onun Bayburd'un kuzey batısındaki Pulur köyünde 923 (1517) tarihini taşıyan bir cami ile medrese yaptırdığı biliniyor⁴⁴. Ferruhşad Bey'in nesli de şimdi bu köyde yaşamakta ve yüksek tahsil görmüş birçok mensupları da bulunmaktadır. Yine Bayburd'a bağlı Sinur Köyünde de

Kutlu Bey tarafından yaptırılmış bir cami ile bir türbe görülmektedir. Bu cami Şah Tahmasb tarafından 955 (1548) yılında yaptırılan tahrib akınında geniş ölçüde hasara uğradığından 957 (1550) yılında tamir edilmişti⁴⁵. Çaldıran Seferi hakkındaki Rûzname'de, Sinur Köyünden bahsedilirken aynen şöyle deniliyor:

“İş bu karyede Akkoyunlu ümerâsından Hacı Bey ve Kara Yülük Bey'in zâviye ve görhânesi (türbesi) olmakla hayli mamur ve âbâdan karye ve ziraati çoktur”⁴⁶. Bu cami ve türbenin Kara Yülük ve Cihangir dvirlerinde Bayburd hakimi olan Kutlu Bey'e (Pir Ali'nin oğullarından) ait olmasının daha muhtemel bulunduğu evvelce ifade edilmişti. Sinur Köyündeki ailenin de bu Kutlu Bey'den geldiğini kabul etmek yerindedir. Yine Elbistan'da yaşayan Oğurlu oğullarının kendilerini Hasan Bey'in oğlu Uğurlu Muhammed'in evladı saydıkları, Trabzon'da ki Murad Han Oğulları'nın da son Akkoyunlu hükümdarı Sultan Murad'ın soyundan geldiklerini söyledikleri bildiriliyor⁴⁷. M. H. Yinanç'ın dediği gibi Murad Han oğullarının, İrakeyn seferi esnasında kendilerinden söz edilen Murad Bey'lerin birinden gelmeleri daha muhtemeldir. Bununla beraber adı geçen ailelerin ellerinde vesikalar yok ise, bu iddiaların doğruluğundan şüphe edilebilir.

³⁹ Cihân ârâ, Tahran, 1343, s. 257.

⁴⁰ Lubbü't-tevârih, Tahran, 1314, s. 232.

⁴¹ F. Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşunda Anadolu Türkmenleri'nin Rolü*, Ankara, 1976, s. 54.

⁴² Feridun Bey, *Münşeatü's-selâtin*, 1274, I, s. 392.

⁴³ *Peçevî Tarihi*, İstanbul, s. 154-181.

⁴⁴ Feridun Bey, a.g.e., s. 586.

⁴⁵ T. Gökbilgin, *Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakayn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhatı*, Belleten, Sayı 83, s. 465.

⁴⁶ Hasan-i Rumlu, *Ahsenü't-tevârih*, Baroda, 1931, s. 24.

⁴⁷ Osman, *Tevârih-i cedid-i Mir'at-i cihan*, yay. Atsız, İstanbul, 1961, s. 16-17.

⁴⁸ Abdurrahim Şerif, *Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1936, s. 252.

⁴⁹ A. Beygu, a.g.e., s. 257-258.

⁵⁰ Feridun Bey, a.g.e., I, s. 406.

⁵¹ M.H. Yinanç, *Ak Koyunlular*, İ.A. 1, s. 262.

TÜRKMEN AKKOYUNLU İMPARATORLUĞU

SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİNE İLİŞKİN MAKALELER ANTOLOJİSİ

Akkoyunlu devletinin teşkilatı, esas itibarıyla Kara Koyunlu devletinin teşkilatı gibi Celayir'liler devleti teşkilatına ve dolayısıyla İlhanlılar'inkine dayanır. Bu teşkilata kendileri bazı veya birçok şeyler ilave etmişler, birçok müesseselerin adlarının Türkçe karşılıklarını kullanmışlardır. Türkmen devletlerinin devlet teşkilatlarında Timurlu devlet geleneklerinin tesiri olup olmadığı da araştırılması gereken bir meseledir.

Uzun Hasan Bey'in Kanunnâmesi (Hasan Padişah Kanunları) çiftçiden, esnaftan, sanatkârdan ve tüccardan alınan vergilerin adil bir şekilde tarh ve tahsil edilmesi için meydana getirilmiştir. Hatta Uzun Hasan Bey bütün örfî vergilerin kaldırılmasını istemiş ise de mülk ve askerî idarecilerin itirazları ile karşılaşmıştı. Mamafih Hasan Bey'in kanunnâmesi Osmanlılar tarafından bir müddet, Safevîler tarafından da uzun müddet kullanılmıştır⁴⁸. Bu kanunnâme Akkoyunlu Türkmen devletinin İslâm Malî tarihine yaptığı mühim bir katkıdır. Hasan Bey (Kemal Paşazade'nin ifadesi ile : Hasan Han) daha fazla yaşasa idi, İran ile Doğu ve Güney Doğu Anadolu'daki halkı daha fazla rahata kavuşturacak, yeni kanunlar çıkaracağı beklenebilirdi. I.H. Uzunçarşılı kırkbeş yıl önce yazmış olduğu Osmanlı Devleti teşkilatına Medhal adlı eserinde⁴⁹, eldeki malzemenin verdiği imkân nisbetinde her iki Türkmen Devleti'nin teşkilatları üzerine güzel bilgiler vermiştir. Buna M. H. Yinanç'ın Akkoyunlular maddesindeki bilgiler de ilave edilebilir⁵⁰. Minorsky'nin Türkmen Devletleri'nin teşkilatları ile ilgili incelemeleri de mühim bir değer taşırlar. Her iki Türkmen Devleti'nin idarî ve malî teşkilatı ile ilgili daha birçok araştırmalar meydana getirilmiştir (bibliyografya'ya bk.). Ancak yapılmış olan bütün bu tetkiklerden de faydalanılarak bu devletlerin teşkilatlarının ayrıca ele alınıp incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışma yapılırken Celayir'li, İlhanlı ve Timur'lu devlet teşkilatları hakkında

sağlam ve teferruatlı bir bilgiye sahip olunmalıdır. Akkoyunlular devrindeki kültür hayatının incelenmesi memiş olduğunu da kaydetmeliyiz.

Akkoyunlu hanedanı mensupları ile büyük beyler çok kısa süren zamanlarda gerek Türkiye'de, gerek İran'da cami, medrese, kervansaray, hastahane, türbe ve saray gibi eserler vücuda getirmişlerdi. Bu hususta Uzun Hasan Bey başta gelmektedir. Filhakika kaynaklarında Hasan Bey'in cami, medrese, zâviye ve kervansaray olmak üzere, pek çok eser yaptırdığı söylenir. Şimdi bunların mühim bir kısmı bize kadar ulaşmamış ise, bu sadece zamanın değil, insanların da yaptıkları tahribattan ileri gelmiştir. Bilhassa Safevîler Tebriz'de Akkoyunlular tarafından yaptırılmış olan içtimâf eserlerin pek çoğunu şuurlu bir şekilde yıkmışlardı. 1514 yılında Tebriz'e gelen Osmanlılar, Uzun Hasan Bey'in camii de harap bir halde bulmuşlardı. Yakub Bey'in Heşt Bihişt adlı sarayını gören Venedikli bir tacir bu sarayın ihtişamına hayran kalıp, bu saray hakkında tahsilatlı bir bilgi vermiştir⁵¹. Bizzat Türkçe ve Farsça şiir söyleyen Yakub Bey'in çevresinde pek çok şair toplanmıştı. O Molla Cami'yi de çok seviyor ve ona sık sık maddî yardımda bulunuyordu. Büyük şair Ali Şîr Nevâi'nin de bir ara Yakub Bey'in yanına gelmeyi düşündüğünü biliyoruz. Yakub Bey devrinde onun himayesi ile minyatür sanatı da büyük bir gelişme göstermişti. Öyle ki, sanat tarihçileri bu minyatürleri inceleyip, Türkmen Minyatür mektebinden söz etmekte ve bu mektebin Safevî minyatürleri üzerinde derin tesirler bıraktığını söylemektedirler.

⁴⁸ Bu kanunnâme hakkında bk. Ö.L. Barkan, *Osmanlı Devrinde Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar*, Tarih Vesikaları, 1-2, s. 91-106.

⁴⁹ *Osmanlı devleti teşkilâtına methal*, T.T.K., İstanbul, 1940, s. 286-312.

⁵⁰ A.g.e., s. 263-266.

⁵¹ A. *Narrative of Italian Travels*, İngilizce tercümesi; Hakluvt Society, Hak luysociety, London, 1873, s. 173-178.

